

บทที่ 4

การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 – 2475)

จากการที่ชนชั้นนำสยามปรับเปลี่ยนทัศนคติของตนในการรับรู้หัวเมืองลาวกลุ่มต่างๆ จากรัฐประเศราชมาเป็นปกครองในพระราชอาณาเขตโดยสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลให้ทำหน้าที่แทนขุนนางและเจ้านายพื้นเมือง แต่อ่านาที่สยามได้มานี้เป็นเพียงการครอบครองพื้นที่และการจัดเก็บผลประโยชน์ แต่คนยังคงขาดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยาม และขาดความรู้สึกเป็นคนไทยร่วมกันกับส่วนกลาง ในบทนี้จะกล่าวถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งจะส่งผลต่อการรับรู้และทัศนคติของชนชั้นนำสยามที่มีต่อลาวกลุ่มๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453 – 2468)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงดำเนินนโยบายการปกครองส่วนภูมิภาคคล้ายกับรัชกาลก่อนหน้า แต่มีการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดโครงสร้างการบริหาร โดยปรับปรุงการบริหารราชการส่วนภูมิภาคใหม่ในพ.ศ. 2458 โดยการยุบรวมมณฑลต่างๆ ที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกันจัดตั้งเป็นภาคและแต่งตั้งตำแหน่งอุปราชภาคซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กำกับราชการประจำภาคนั้นๆ (หจช. ร.6 ม.1/42) ในสมัยของพระองค์ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อทัศนคติที่มีต่อการจัดการปกครองมณฑลพายัพ มณฑลอิสาน มณฑลอุดร มณฑลนครราชสีมา รวมทั้งหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในยุโรป ทำให้ราษฎร พม่า ญวน เขมร และลาวซึ่งไม่พอใจการปกครองของชาติตะวันตกรวมกลุ่มเพื่อขับไล่อังกฤษและฝรั่งเศส โดยบางกลุ่มใช้สยามเป็นทางผ่านหรือเป็นที่ซ่อนผู้คน รวมทั้งปลุกระดมคนชาติพันธุ์เดียวที่อาศัยในสยามเพื่อก่อการจลาจล เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความกังวลใจให้กับชนชั้นนำสยาม

1. กลุ่มลาวล้านนา

จากการที่สยามได้เข้าไปควบคุมมณฑลพายัพและส่งเสริมการสอนหนังสือไทยให้เข้าแทนที่หนังสือพื้นเมือง รวมทั้งส่งข้าราชการไปตรวจการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ในพ.ศ. 2456 พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ได้ขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพและบันทึกถึงคนลาวล้านนา (ภาพที่ 4.15) ไว้ว่า “...ราษฎรมณฑลนี้เห็นยังไม่ใคร่ทำอะไรทำจริง ทำมาหาเลี้ยงชีพก็พอไปวันหนึ่ง

แต่เป็นคนเชื่อคนง่าย ข้อนี้อาจให้ผลดีและร้ายเป็นใหญ่แก่ผู้แนะนำ เพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องมี
เจ้าหน้าที่แนะนำตามทางของเรา ความเชื่อนั้นไม่มีใครติดแน่น ต้องอาศัยแนะนำซ้ำๆ และคอยดู
อยู่เสมอ...” (พจช. ศ.43/14)

ภาพที่ 4.15 ความเป็นอยู่ของราษฎรในมณฑลพายัพ
ที่มา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ทัศนศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าส่วนกลางมองว่าคนล้านนาเป็นคนขี้เกียจเนื่องจากยัง
พอใจกับการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยไม่ชวนขายสะสมทุนทรัพย์แบบคนกรุงเทพฯ จากการที่เชื่อคน
ง่ายเป็นอันตรายต่อการควบคุมของรัฐเนื่องจากอาจมีผู้ชักชวนให้เข้ากับชาติตะวันตกได้ง่าย จึง
จำเป็นต้องมีมาตรการบางอย่างในการชักจูงให้คนเหล่านี้เป็นไปทางที่กรุงเทพฯ ต้องการ

ในขณะที่กลุ่มเจ้านายพื้นเมือง ทัศนคติของชนชั้นนำสยามที่มีต่อบรรดาเจ้านายคือการ
ขาดความสามารถในการปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ทั้งๆ
ที่กรุงเทพฯ ให้โอกาสในการเข้ารับราชการก่อนคนกลุ่มอื่นๆ โดยให้มีตำแหน่งหน้าที่ตามโครงสร้าง
การปกครองแบบใหม่ ในขณะที่ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร สยามได้ให้เงินประจำตำแหน่งเป็นรายปี
แลกกับการยกกรรมสิทธิ์การให้สัมปทานป่าไม้ไว้กับกรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริในการอุปถัมภ์บรรดาเจ้านายด้วยการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นที่เมืองเชียงใหม่โดยเป็นโรงเรียนที่ดีที่สุดในมณฑลพายัพ แต่วิธีการดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากผู้ที่เข้าเรียนกลับเป็นบุตรหลานของพ่อค้ามากกว่าเจ้านายพื้นเมือง (หจข. ๖.6 ม.27/10) อย่างไรก็ตามชนชั้นนำสยามยังคงให้ความสำคัญกับบรรดาเจ้านายเนื่องจากเห็นว่าราษฎรส่วนใหญ่ยังคงให้ความนับถือจึงมีการให้สิทธิพิเศษอื่นๆ เช่น การสัมปทานป่าไม้ในรายที่ไม่สร้างปัญหาให้กับรัฐบาล การให้กู้ยืมเงินของรัฐบาลเพื่อนำไปใช้หนี้ เป็นต้น

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในยุโรปทำให้คนกลุ่มต่างๆ ที่ไม่พอใจการปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศสเริ่มรวมตัวกันขับไล่ โดยมณฑลพายัพมีข่าวว่าเจ้าเมืองพม่าชื่อเม่งกุนได้เข้ามาเกลี้ยกล่อมชาวพม่าในมณฑลพายัพและทำการข่มขู่ผู้คนเพื่อตีเอาพม่ากลับคืน มีการระดมพรรคพวกโดยการแจกการ์ดเชื้อเชิญพ่อค้าไม้ชาวพม่าให้เข้าร่วม เหตุที่กลุ่มของเจ้าเม่งกุนใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานเพราะเห็นว่าเมืองเชียงใหม่เดิมเป็นของพม่ามาก่อน โดยกลุ่มเจ้าเม่งกุนได้วางตัวพม่าไว้ทุกตำบลและนัดกันแย่งชิงอาวุธตามโรงพัก เมื่อกรุงเทพฯ สั่งสอบสวนเรื่องนี้พบหลักฐานน่าเชื่อถือหลายอย่าง เช่น รายชื่อเจ้านายและขุนนางล้านนา รวมทั้งพวกพ่อค้าพม่าที่ได้รับหนังสือไว้จำนวนหนึ่ง ทั้งในเมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองลำปาง เมืองแพร่ และเมืองเชียงใหม่ อีกทั้งมีข่าวว่าเจ้าเม่งกุนได้เกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองลำพูนเข้าร่วมด้วย (หจข. ๖.6 ก.1/23) โดยอังกฤษให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มากเนื่องจากกำลังติดพันสงครามในยุโรปพม่าและเงี้ยวจึงคิดการกำเริบ ดังนั้นกงสุลอังกฤษจึงขอร้องให้สยามช่วยกดดันจับกุม โดยสยามเองถือว่าอังกฤษเป็นพันธมิตรจึงไม่ยินยอมให้มีผู้ประทุษร้ายต่ออังกฤษเข้ามาใช้สยามเป็นฐานในการโจมตีอังกฤษได้ (หจข. ๖.6 ม.27/6)

จากการที่หัวเมืองล้านนามีกกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาศัยปะปนอยู่กับชาวพื้นเมืองจำนวนมาก นอกจากพม่าแล้วยังมีไทยใหญ่หรือเงี้ยวซึ่งทำการค้าจำนวนไม่น้อย (ภาพที่ 4.16) แม้จะมีการปราบปรามกบฏเงี้ยวครั้งใหญ่ในเมืองแพร่ตั้งแต่พ.ศ. 2445 แต่เงี้ยวที่อาศัยอยู่ตามรอยต่อเขตแดนยังได้สร้างปัญหาโดยไม่ยอมรับอำนาจการปกครองของสยาม เมื่อก่อคดีมีกหนีข้ามแม่น้ำโขงไปยังเขตแดนของอังกฤษและฝรั่งเศส (หจข. ๖.6 ม.3.6ข/6) นอกจากนี้ยังมี ขมุ มูเซอ แม้ว เย้า และชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงซึ่งอำนาจการปกครองของสยามยังไม่สามารถเข้าถึงเช่นกัน (หจข. ๖.6 ม.27/10) ปัญหาความหลากหลายทางชาติพันธุ์ซึ่งขาดความจงรักภักดีของคนเหล่านี้ทำให้รัฐบาลสยามต้องเร่งปลูกฝังความเป็นไทยเพื่อขจัดปัญหาการแบ่งแยกที่อาจเกิดตามมาในอนาคต

ภาพที่ 4.16 ครอบครัวชาวไทยใหญ่ (เงี้ยว) ที่เมืองลำปาง
ที่มา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ปัญหาซึ่งเกิดจากความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นคนในบังคับตะวันตกซึ่งเคลื่อนย้ายไปมาตามชายแดนแม่น้ำโขงในมณฑลพายัพมีมากขึ้นนับตั้งแต่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ฝรั่งเศสติดพันสงครามกับเยอรมนีและได้ถอนทหารฝรั่งเศสที่เป็นกองหนุนและพวกที่ทำป่าไม้ไปร่วมรบ (หจช. ร.6 ม.277) ทำให้ฮ่อ เงี้ยว ญวน ไทดำและกลุ่มอื่นๆ ถู้ออกาสลุดขึ้นต่อต้าน

ในช่วงปลายพ.ศ. 2457 หลวงโยนกกิจพิจารณ์ ปลัดเมืองเชียงรายได้พบกับข้าหลวงฝรั่งเศสประจำเมืองห้วยทรายซึ่งอยู่ตรงข้ามเมืองเชียงของ ข้าหลวงฝรั่งเศสเล่าว่ามีไทดำและญวนก่อจลาจลขึ้นในเขตสิบสองจุไทและสิบสองพันนาซึ่งเป็นชายแดนฝรั่งเศสและจีน ทำการปล้นฆ่าข้าหลวงแขวงซ้ำเหนือและทหารตายรวมทั้งตัดสายโทรเลข และชักชวนญวนจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปสมทบด้วย นอกจากนี้ยังมีข่าวว่าพวกฮ่อจะเข้าตีเมืองสิงโดยเจ้าฟ้าเมืองสิงได้ทิ้งเมืองหนีไปเมืองเชียงตุง ฝรั่งเศสจึงร้องขอให้สยามช่วยตั้งด่านจับกุมผู้ร้าย สยามจึงต้องกำชับให้มณฑลที่อยู่ตามชายแดนเช่น มณฑลพายัพ ซึ่งอาจตื่นตกใจไปกับเหตุการณ์สงครามในยุโรป โดยเกรงว่าพวกเงี้ยว พม่าและญวนอาจใช้โอกาสนี้เข้ามาของสุ่มผู้คนในเขตสยาม และต้องระวังอย่าให้คนเหล่านี้ไปยุยงราษฎรที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันให้ก่อการร้ายกับทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส เนื่องจากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในสงครามคราวนี้คือวางตัวเป็นกลาง

สถานการณ์ในบริเวณพายัพเหนือในช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. 2457 – พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 วนวายมากเนื่องจากฮ่อเข้าตีเมืองสิงและเมืองอุจันแตก และยกมาล้อมบ้านห้วยทรายโดยเผาป้อมค่ายของฝรั่งเศสและรวบรวมคนเข้าตีหลวงพระบางและเมืองไซโดยมีกำลังราว 4,000 คน

นอกจากนี้ยังมีพวกเงี้ยวนำโดยพระยาศรีสองเมืองกับพวกซึ่งได้รับการสนับสนุนจากพระยาพ่อเมืองมิ่งซึ่งอยู่ในเขตสิบสองพันนาของฝรั่งเศส เข้าปล้นบ้านห้วยทรายทำให้ราษฎรอพยพมาอยู่ฝั่งซ้ายของจำนวนมาก สยามได้โดยระดมตำรวจภูธรจากเมืองเชียงคำ เมืองเชียงแสนและเมืองเชียงรายไปตั้งด่าน ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2458 ฮ่อจำนวน 1,000 คนเข้าปล้นเมืองซำและฆ่าข้าหลวงฝรั่งเศสตายและปล้นปืน 200 กระบอก ฝรั่งเศสจึงส่งทหารจากเมืองไซ่ง่อนและเมืองปากเซไปปราบฮ่อที่เมืองสิงและเมืองอุ ในเดือนพฤศจิกายนฝรั่งเศสส่งทหารไปปราบเงี้ยวจนแตกหนีไปจากเมืองมิ่งและสั่งให้เผาเรือนเงี้ยวทั้งหมด เรื่องดังกล่าวจึงยุติลงโดยมีคนหลายกลุ่มทะลักเข้ามาในเมืองเชียงของและเมืองเชียงแสน (หจช. ร.6 ม.3.6ข/6)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สงบลง ได้มีการแบ่งพื้นที่มณฑลพายัพออกเป็น 2 มณฑลเพื่อความสะดวกในการปกครองเนื่องจากมณฑลพายัพมีพื้นที่กว้างใหญ่ โดยแยกเมืองน่าน เมืองลำปางและเมืองแพร่ออกจากมณฑลพายัพจัดตั้งเป็นมณฑลมหาสารคามโดยมีศาลาว่าการรัฐบาลที่เมืองแพร่ และแต่งตั้งเจ้าพระยาสุรสีห์วิศิษฐศักดิ์ เป็นอุปราชกำกับราชการมณฑลพายัพและมณฑลมหาสารคาม รวมเรียกว่ามณฑลภาคพายัพ (หจช. ร.6 ม.3.2/31)

ในรายงานจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อครั้งเสด็จตรวจราชการในมณฑลพายัพพ.ศ. 2463 ได้ตั้งข้อสังเกตถึงทัศนคติของข้าราชการสยามที่มีต่อคนพื้นเมือง ความว่า

“...มีสิ่งหนึ่งที่ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกไม่ชอบใจในส่วนที่ข้าราชการหลายคนประพฤติอยู่ คือมักจะมีผู้ชอบพูดกับบุคคลที่เป็นชั้นราษฎรที่ยากจนด้วยถ้อยคำอย่างต่ำ เช่นคำ “เอง” คำ “กู” ในขณะที่มีการเกี่ยวข้องกันในทางราชการ เรื่องนี้จำเป็นต้องกราบบังคมทูลว่าตามศาลต่างๆ ได้ยินบ่อยที่สุด ผู้พิพากษาก็ดี อัยการก็ดี พูดกับจำเลย พยานที่เป็นชั้นราษฎรด้วยถ้อยคำเช่นนี้อยู่เนืองๆ ถึงนายอำเภอก็มีบ้างเหมือนกัน ความจริงแล้วเรื่องนี้แม้ว่าจะไม่ผู้เป็นการสำคัญนักก็ดี ก็ยังเป็นการไม่สมควร ด้วยเป็นทางที่ให้ราษฎรรู้สึกกลัวและไม่ไว้ใจเจ้าหน้าที่รัฐบาลเห็นว่าจะเป็นผู้ที่กดขี่ตั้งตัวเป็นนายอยู่เนืองๆ...” (หจช. ร.6 ม.27/10)

ดังนั้นความรู้สึกที่ถูกคนล้านนาของข้าราชการสยามอาจสร้างปัญหาใหญ่ทางการปกครองซึ่งไม่เป็นผลดี ดังนั้นสยามจึงมีการปรับเปลี่ยนนโยบายทางการปกครองใหม่โดยเร่งสอน

หนังสือไทยและเผยแพร่แนวคิดชาตินิยม¹ ให้เกิดขึ้นกับพลเมืองผ่านระบบการศึกษา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464 กำหนดให้เด็กทุกคนทั้งชายและหญิงที่มีอายุ 7 – 14 ปี ได้เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนสอนหนังสือไทย (เสถียร ลายลักษณ์และคณะ, 2478, หน้า 207 – 227) ในมณฑลพายัพแม้ว่ากลางทศวรรษที่ 2460 จำนวนนักเรียนชายและหญิงที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนสอนหนังสือไทยมีเพียงร้อยละ 17 ของเด็กทั้งหมด (หจช. ร.6 ศ.1/14) แต่จากการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยอย่างต่อเนื่อง เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทำให้เด็กส่วนใหญ่ได้เข้าเรียนโดยใช้ภาษาไทยกลางในโรงเรียน (หจช. ศ.44/24) รวมทั้งได้รับการปลูกฝังแนวคิดจากรัฐส่วนกลางอย่างน้อย 7 ปี ดังนั้น ความรู้และวิธีปฏิบัติในโรงเรียนจึงส่งผลกระทบต่อทัศนคติในการดำรงชีวิตของเด็กเหล่านี้ไม่มากนัก

น่าสังเกตว่าในหนังสือที่ใช้ประกอบการเรียนที่ถูกผลิตออกมาในช่วงนี้พยายามที่จะอธิบายว่าคนในพื้นที่ดังกล่าวเป็นพวกเดียวกันกับคนสยาม เช่น หนังสือภูมิศาสตร์ประเทศสยาม ซึ่งได้รับการตีพิมพ์พ.ศ. 2468 อธิบายถึงผู้คนที่ประกอบกันเป็นคนไทยไว้ว่าเกิดจากการอพยพผู้คนหลายสายหลายระลอกจากจีน จนได้มาตั้งถิ่นฐานในมณฑลพายัพและมณฑลมหาสารากร อีกทั้งพยายามอธิบายว่าคนล้านนาเป็นคนไทยมิใช่ลาวดังที่เข้าใจกันมา ตัวอย่างเช่น

“...ลาว – ไทย หรือเรียกว่าไทยเฉยๆ ถิ่นเดิมอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งใต้ในประเทศจีนเดี๋ยวนี้...เมื่อประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว พวก – ไทย นี้มีจำนวนมากหลายทีเดียว เพราะไม่จะภาวะแต่ได้อพยพบ่าลงมาตั้งบ้านเมืองมีกษัตริย์ปกครองอยู่แถบเหนือของประเทศสยามเท่านั้น ยังได้มีอำนาจแข็งแรงอยู่ในประเทศจีนตอนใต้ ซึ่งเป็นถิ่นเดิมด้วย และเกือบจะได้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศจีน...”

“...ไทยก็ได้กำเนิดมาจากลาว – ไทยเป็นต้นมา และมาเป็นไทยสยามนั่นเอง...”

“...ลาวหรือไทยเหนืออยู่ในแถบเหนือของสยาม แถบใต้แม่น้ำโขง แถบนครราชสีมา หรือแถบตะวันออกของสยามทั้งหมด แต่มาเรียกกันในบัดนี้ว่าลาวแท้จริงเป็นไทย ลาวพวกนี้ได้เข้ามาอยู่ในประเทศสยามและได้แยกออกมาเป็นชาติลาว – ไทยนั่นเอง...”

“...ชาติลาวเดี๋ยวนี้เรียกว่า ละว้าหรือลัวะ พวกละว้านี้มีเชื้อสายสืบมาจากพวกขอมโบราณเหมือนกัน ส่วนชนที่เราเรียกกันว่าลาวบัดนี้ และเมื่ออยู่ในมณฑลพายัพ มหา

¹ ดูเพิ่มเติมใน Walter F. Vella. (1978). *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*. Honolulu: The University Press of Hawaii.

ราชบุรุษ อุดร ตลอดจนถึงฝั่งแม่น้ำโขงนั้น หาใช่ลาวเดิมคือพวกละว้าไม่ เป็นพวก
ไทยหรือเรียกว่า ลาว – ไทย คนที่ได้บ่าลงมาในตอนหลัง...” (กรมตำรา,
กระทรวงศึกษาธิการ, 2468, หน้า 382 – 443)

นอกจากการส่งเสริมการสอนหนังสือไทยแล้ว สยามยังได้สร้างความสัมพันธ์กับราชบุรุษใน
มณฑลพายัพให้มากขึ้นด้วยการการดูแลทุกข์สุขของราชบุรุษในฐานะเป็นพลเมืองส่วนหนึ่งของรัฐ
และส่งเสริมการทำมาหากินเพื่อเพิ่มบทบาททางเศรษฐกิจของสยาม

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470 รัฐบาลสยามตระหนักว่าคนเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มรายได้
ให้กับรัฐ จึงมีความพยายามที่จะดูแลทุกข์สุขของราชบุรุษ เช่น การแจกข้าวสารในกรณีเกิดอุทกภัย
ดูแลสุขภาพอนามัยโดยการปลูกฝ้ายป้องกันไข้ทรพิษ (หจช. กษ.1/1498) กวดขันกรมการอำเภอให้
เร่งตรวจจับผู้ร้าย (หจช. ร.6 ม.5.2/1) ส่งเสริมรายได้และการประกอบอาชีพด้วยการส่งสัตว์แพทย์
ไปตรวจระงับโรคระบาด จัดนิทรรศการกสิกรรมเพื่อส่งเสริมการเพาะปลูก กสิกรรมและหัตถกรรม
(หจช. กษ.13/1276) โดยข้าว ฝ้าย ยาสูบ การเลี้ยงไหมและสัตว์ชนิดต่างๆ เป็นอาชีพที่รัฐบาล
สยามให้การสนับสนุนอย่างมาก

นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกเนื่องจากอดีตมณฑลพายัพอาศัยการ
คมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ทำให้ลำานาตะวันออก (เมืองแพร่และเมืองน่าน) และลำานาตะวันตก
(เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง) ซึ่งอาศัยแม่น้ำคนละสายในการขนส่งสินค้าไม่
สามารถเชื่อมต่อถึงกันได้สะดวก รัฐบาลจึงใช้เส้นทางรถไฟที่ผ่านทั้งเมืองแพร่ เมืองลำปาง เมือง
ลำพูนและเชียงใหม่เป็นตัวเชื่อมต่อสินค้าระหว่างลำานาตะวันออกและลำานาตะวันตกเข้า
ด้วยกัน เพื่อกระตุ้นให้เกิดการผลิตและนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งรวมถึงกรุงเทพฯ
ให้มากยิ่งขึ้น โดยรถไฟได้วางรางมาจนถึงแม่พวก เมืองแพร่ พ.ศ. 2452 เมืองลำปาง พ.ศ. 2459
เมืองลำพูน พ.ศ. 2462 และเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2464 (หจช. ร.6 คค.5.3/8)

เมื่อทางรถไฟไปถึงเมืองเชียงใหม่ทำให้การเดินทางกรุงเทพฯ – เชียงใหม่จากที่เคยใช้เวลา
ราว 30 – 45 วัน เหลือเพียง 25 ชั่วโมงครึ่ง ทำให้การคมนาคมติดต่อและการขนส่งสินค้าสะดวก
ยิ่งขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ ในมณฑลพายัพมีมากยิ่งขึ้น ดังพระ
ราชดำรัสวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2465 ความ
ว่า “...รถไฟสายเหนือนี้...เปนการก้าวนำสู่ความเจริญผูกโยงแคว้นแดนสยามประเทศทั้งทาง
เหนือแลทางใต้สนิทขึ้นกับพระมหานคร...” (หจช. ร.6 บ.1.3/26)

2. กลุ่มลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พื้นที่หัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้รับการเอาใจใส่มากขึ้น สังเกตได้จากการแบ่งพื้นที่การปกครองให้มีขนาดเล็กกลง โดยเฉพาะมณฑลอิสานซึ่งมีอาณาเขตกว้างใหญ่และมีประชากรถึง 1 ล้าน 5 แสนคน ในพ.ศ. 2454 พระยาศรีธรรมมาสูภราช ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอิสาน เสนอให้มีการตัดกลุ่มเมืองในจังหวัดร้อยเอ็ดยกขึ้นเป็นมณฑลร้อยเอ็ด ประกอบด้วย 3 เมือง คือ เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม และเมืองกาฬสินธุ์ (พจข. ๑.6 ม.3.2/7) และแต่งตั้งหม่อมเจ้าดำรงศิริดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลร้อยเอ็ด (พจข. ๑.6 ม.3.1/15) ในขณะที่ส่วนที่เหลือของ มณฑลอิสานตั้งเป็นมณฑลอุบลราชธานี ประกอบด้วยเมืองอุบลราชธานี เมืองขุขันธ์ และเมืองสุรินทร์ โดยส่วนของมณฑลอุดรยังคงอยู่ตามเดิม

นอกจากนี้ยังมีการยุบรวมอำเภอและแบ่งเขตการปกครองใหม่ เช่น ตัดเขตอำเภอรัตนบุรีจากเมืองบุรีรัมย์ ไปรวมกับมณฑลอุบลราชธานีเนื่องจากมีระยะทางใกล้กว่า (พจข. ๑.6 ม.3.2/8) รวมอำเภอกุสุมาลย์และอำเภออากาศอำนวยเข้ากับอำเภอเมืองนครพนมเนื่องจากงานมีปริมาณน้อย ตั้งเมืองชนบทแขวงเมืองขอนแก่นขึ้นเป็นอำเภอเมืองพลเนื่องจากเป็นเส้นทางไปสู่โคราชมีลูกค้าเดินทางไปมาจำนวนมากแต่มีขโมยชุม (พจข. ๑.6 ม.3.2/20) การแบ่งเขตการปกครองใหม่นี้แสดงถึงความใส่ใจในความเป็นอยู่ของราษฎรมากขึ้น

ในมณฑลร้อยเอ็ด เมื่อหม่อมเจ้าดำรงศิริ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลร้อยเอ็ด ได้มีการปรับปรุงการทำงานของข้าราชการทุกแผนก เช่น แผนกมหาดไทยได้ส่งคนออกสำรวจสำมะโนครัวทุกเดือน แผนกอัยการเร่งรัดไต่สวนคดีความที่ค้างค้างและปรับปรุงเรือนจำ ลดระยะเวลาในการจัดส่งไปรษณีย์และโทรเลข² ส่งเสริมให้มีโรงเรียนสอนหนังสือไทย เพิ่มสถานีตำรวจภูธร ในทัศนะของหม่อมเจ้าดำรงศิริเห็นว่าใจผู้ร้ายที่ยังคงชุกชุมและไม่สามารถตามจับกุมตัวได้นั้นเป็นเพราะกำนันผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนพื้นเมืองพากันปกปิด และงานราชการที่เป็นอยู่ยังขาดประสิทธิภาพเป็นเพราะตัวพนักงานมีแต่คนพื้นเมือง ส่วนใหญ่เป็นลูกเจ้าเมืองเก่าซึ่งไม่อยากทำกรงานเอาแต่อ่านาและเกียรติดยศ

ในขณะที่การทำมาหากินของราษฎร หม่อมเจ้าดำรงศิริให้ความเห็นว่า “...การทำมาค้าขายของราชการในมณฑลนี้นับว่ายังไม่เจริญ เพราะราษฎรพากันเกียจคร้าน เมื่อทำมาหากินได้พอเลี้ยงชีพแล้วก็ไปพอ ไม่คิดที่จะกระทำการใหญ่ให้เป็นเศรษฐีมีเงินทองอย่างมณฑลอื่นใน

² เดิมไปรษณีย์ในมณฑลร้อยเอ็ดต้องส่งผ่านไปทางจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดสุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์ซึ่งใช้เวลากว่า 2 เดือนกว่าจะเดินทางมาถึง

เลย...” ซึ่งอาชีพหลักของราษฎรมณฑลร้อยเอ็ดในขณะนั้นได้แก่การทำนา การเลี้ยงไหมทอผ้า การเลี้ยงสัตว์ และการเก็บของป่า (หจช. ร.6 ม.20/4) ซึ่งเป็นการทำแบบพอเลี้ยงชีพ ไม่ใช่การสะสมทุนแบบพ่อค้าอาชีพ ทั้งนี้ ชาวจีนเป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจเหนือราษฎรในหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง เช่นในมณฑลร้อยเอ็ดตราษฎรบางส่วนขายข้าวให้พ่อค้าชาวจีนจนหมดไม่เหลือไว้รับประทานให้ครอบครัว เมื่อข้าวหมดต้องขอซื้อจากพ่อค้าชาวจีนในราคาแพง ในเมืองนครราชสีมา ราษฎรถูกพ่อค้าชาวจีนกดราคารับซื้อสุกรเช่นกัน (หจช. ร.6 ม.16.1/1)

สำหรับเมืองที่อยู่ติดแม่น้ำโขง สยามได้เพิ่มความเอาใจใส่เป็นพิเศษ เช่น เมืองหนองคาย ซึ่งมีลูกค้าเดินทางค้าขายมากแต่เมื่อมีความพียงร้องต้องเดินทางไปฟ้องศาลที่เมืองอุดรซึ่งต้องใช้การเดินทาง 2 วัน จึงมีการจัดตั้งศาลที่เมืองหนองคาย ภายหลังจึงรวมอำเภอเมืองหนองคาย อำเภอเมืองโพนพิสัย อำเภอพรานพร้าว ขึ้นเป็นเมืองหนองคายเพื่อให้การงานชายแดนทางที่ติดกับฝรั่งเศสสะดวกมากขึ้น³ (หจช. ร.6 ม.3.2/25)

ในมณฑลอุดร พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดร ซึ่งได้รับงานต่อจากพระองค์เจ้าวัฒนาตั้งแต่พ.ศ. 2449 ได้ปรับปรุงการปกครองในมณฑลให้ดีขึ้นตามแบบมณฑลชั้นใน เช่น การยุบเมืองเล็กเมืองน้อยรวมเป็นตำบลหรืออำเภอตามความเหมาะสม ถอดเจ้าเมืองกรมการต่างๆ โดยตั้งให้เป็นข้าหลวงประจำเมืองแต่ไม่มีอำนาจทางการปกครอง และเปิดโอกาสให้ราษฎรสามารถร้องเรียนเรื่องต่างๆ ถึงตัวข้าหลวงได้โดยตรง เพิ่มแพทย์ประจำตำบลเนื่องจากสถิติคนตายในมณฑลทั้ง 4 ของหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขงสูงถึงร้อยละ 34 ของจำนวนคนตายในทุกมณฑล⁴ (หจช. ร.6 ม.1/41) พัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อเพิ่มปริมาณการค้าระหว่างทางไปเมืองนครราชสีมาและเมืองหนองคาย รวมทั้งส่งเสริมการสอนหนังสือไทยเนื่องจากขณะนั้นยังไม่เป็นที่นิยมของราษฎร (หจช. ร.6 ม.28/1)

ในรายงานของกรรมการมณฑลอุดรแสดงถึงทัศนคติที่มีต่อราษฎรพื้นเมืองซึ่งยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ความว่า “...จำนวนเด็กอายุในเขตรู้เล่าเรียนแต่ไม่ได้เล่าเรียน เหตุเพราะคนประเทศนี้ไปพื้นป่าดงไม่เคยเห็นคุณประโยชน์ของหนังสือ เคยเห็นคุณแต่การทำนาเลี้ยงโคกระบือขายได้เงินจึงถือมั่นว่าให้บุตรหลานไปเลี้ยงโคกระบือขายได้เงินดีกว่าที่จะไปเรียนให้เสียเวลาเลี้ยงสัตว์...” (หจช. ศ.44/16) มณฑลอุดรก็ได้รับการรายงานในลักษณะเดียวกัน คือ “...จำนวนเด็กอายุในเขตรู้เล่าเรียน แต่ไม่ได้เล่าเรียน เพราะเหตุราษฎรตามพื้นบ้านพื้นเมืองมีนิสัย

³ ในขณะนั้นเมืองที่อยู่ริมแม่น้ำโขงที่ได้รับการยกขึ้นระดับเมืองมีเพียงเมืองเดียวคือเมืองนครพนม

⁴ เป็นตัวเลขจำนวนคนตายพ.ศ. 2458

ไม่ผู้ดูแลดีมีในทางเล่าเรียนนักประการหนึ่งและเป็นคนอดคัดัดสน ต้องให้บุตรหลานอยู่ช่วยทำมาหาเลี้ยงชีพเสียบ้างประการหนึ่ง...” (หจช. ศ.44/15)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้น ทศนคติที่ชนชั้นนายสยามมีต่อราษฎรฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งได้แก่ มณฑลอุดร มณฑลอุบลราชธานีและมณฑลร้อยเอ็ด ไม่ต่างจากมณฑลพายัพมากนัก คือมีความวิตกกังวลกับการก่อการจลาจลในพื้นที่ริมแม่น้ำโขง เนื่องจากฝรั่งเศสต้องถอนทหารบางส่วนออกไปร่วมรบในสงคราม ฝรั่งเศสจึงเกรงว่าราษฎรฝั่งซ้ายโดยเฉพาะชาวญวนซึ่งมีจำนวนมาก (ภาพที่ 4.17) อาจก่อการจลาจลจึงขอร้องให้สยามช่วยตรวจตราผู้ที่ตนเห็นว่าเป็นอันตราย กอมมิแซฝรั่งเศสจากเมืองสุวรรณเขตได้ข้ามฝั่งมาปรึกษาพระบริหารราชอาณาจักร ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมให้ช่วยจับญวนองฮาย (หรือกองกาว) ที่เมืองมุกดาหาร และญวนอื่นๆ อีก 18 คน เนื่องจากยุยงให้ก่อการร้าย โดยการนำเอาข่าวหนังสือพิมพ์ไปโฆษณากับญวนฝั่งซ้ายว่าเยอรมันจะให้เงินช่วยเหลือและคืนเอกราชให้กับญวน กอมมิแซฝรั่งเศสได้อ้างถึงความเดือดร้อนจากการที่สยามมีอาณาเขตติดต่อกับทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส หากเกิดความไม่สงบทางชายแดน สยามจะได้รับความลำบากเช่นกัน (หจช. ร.6 ม.9.5/5)

ภาพที่ 4.17 ชาวเวียดนามและชาวลาวในมณฑลอุดรขณะรับเสด็จกรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธินที่มา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ญวนองฮายเป็นคนมุกดาหารและเป็นคนในบังคับสยามแต่ก็มักข้ามไปฝั่งซ้ายเพื่อยุยงให้เกิดจลาจล โดยฝรั่งเศสตั้งค่าหัวไว้ที่ 100 เหรียญ นอกจากนี้ยังมีข่าวจากรัฐบาลอินโดจีนว่า ญวน

ในจังหวัดนครพนมจะก่อการจลาจลในเขตฝรั่งเศสอีกด้วย สยามจึงต้องเพิ่มความระวังเป็นพิเศษ เพื่อไม่ให้ผัดใจกับฝรั่งเศส (หจข. กต.97.2/22) สำหรับญวนของฮายนี้ ภายหลังสยามจับตัวได้ที่เมืองหนองคาย ฝรั่งเศสได้ขอให้ส่งตัวไปให้รัฐบาลฝรั่งเศส สยามจึงเนรเทศออกไปจากพระราชอาณาเขตที่ดอนน้อยน้ำโขง หน้าตำบลเวียงคุก เมืองหนองคาย ต่อมาได้หลบหนีเข้ามาอยู่ในสยามมาเป็นหมอยาที่บ้านนาเล อำเภอกาฬสินธุ์ เมืองอุดรธานี ภายหลังตามจับตัวส่งให้ตำรวจฝรั่งเศสที่เมืองหนองคาย (หจข. กต.97.2/31)

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการจลาจลในเขตเมืองสกลนครและเมืองนครพนมเป็นหนังสืออักษรโรมัน ภาษาเวียดนาม ที่บ้านญวนถ่าน (ทองเทียว) โดยญวนทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาได้นัดหมายกันเข้าปล้นเมืองท่าแขกของฝรั่งเศสในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2458 สยามจึงเนรเทศคนกลุ่มนี้ออกจากพระราชอาณาเขต (หจข. กต.97.2/24) ความวิตกกังวลในการก่อจลาจลนี้ยังมีไปถึงพระสงฆ์ญวนที่เดินทางมาฝั่งสยามอีกด้วย (หจข. กต.97.2/27) กรุงเทพฯ จึงส่งหม่อมเจ้าคำรบ อธิบดีกรมตำรวจภูธร ออกตรวจราชการในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยเน้นการจับตาดูการเคลื่อนไหวของชาวญวน ซึ่งไม่พบความผิดปกติแต่อย่างใด (หจข. ร.6 ม.10/2)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สงบลง กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถเสด็จตรวจราชการทหารเมืองนครราชสีมาและเมืองอุบลราชธานีพ.ศ. 2458 ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับราษฎรฝั่งขวาแม่น้ำโขง ความว่า

“...มณฑลอุบลนี้ดินแดนก็กว้างใหญ่ และมีพลเมืองมาก...คนไทยทั้งปวงนั้นประกอบด้วยความจริงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท รักเจ้านาย รักบ้านเกิดเมืองนอนอย่างแน่นแฟ้น เช่นชื่อฝรั่งเศสตั้งนี้ยังเอ่ยขึ้นไม่ใคร่ได้ในมณฑลนั้น เพราะราษฎรยังรู้สึกเจ็บแค้นอยู่มาก...

...ราษฎรเหล่านี้ล้วนแต่ว่านอนสอนง่าย ถ้าชี้แจงให้เข้าใจว่าสิ่งใดเป็นข้อห้ามตามพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว ก็มิได้ตั้งใจที่จะฝ่าฝืน จะให้ทำอะไรก็ทำ ส่วนทหารที่เกณฑ์จากชาวเมืองก็เหมือนกัน สอนให้ทำอะไรก็ทำไม่มีการหลีกเลี่ยง หรือแกล้งหนีกฎข้อบังคับ...

...พลเมืองภาคนี้ยังเป็นคนหัวอ่อน มีการศึกษาน้อย ยังอ่อนในอารยธรรม ความคิดในเรื่องรักชาติบ้านเมืองยังไม่สู้เข้าเลือดเข้าเนื้อ ถ้ารับอบรมปรุงแต่ง นิสัยน้ำใจเสียแต่บัดนี้ก็เหมือนดั่งบัววัตถุที่อ่อน ถ้าเพิกเฉยเฉื่อยชาก็อยู่ในไม่ช้าน่าจะกลายเป็นวัตถุที่กระด้างจะตกแต่งแปลงรูปได้ยาก...” (หจข. สบ.001/15)

ในทัศนะของพระองค์ ราษฎรฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยเฉพาะมณฑลอุบลมีความจงรักภักดีต่อ กษัตริย์สยาม แต่เป็นคนหัวอ่อนน เชื่อคนง่าย ขาดความรู้สึกรักในชาติบ้านเมือง เกรงว่าจะถูกชักจูง ไปในทางที่ผิด ดังนั้นพระองค์ทรงเห็นว่าการศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญช่วยให้ราษฎรเกิดความรักชาติ ต่อมาจึงมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเช่นเดียวกับมณฑลพายัพ ดังนั้น เด็กๆ ฝั่งขวาแม่น้ำโขงจึงถูกสอนให้เคารพและเทิดทูนชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ (C. F. Keyes, 1967, p.20)

นอกจากนี้พระองค์ทรงเปรียบเทียบความจงรักภักดีของราษฎรในมณฑลพายัพและมณฑลอุบลไว้ว่า “...น้ำใจคนมณฑลพายัพเห็นจะสู้ชาวอุบลไม่ได้ ชาวมณฑลพายัพเคยเป็นพวกใจเจ้าปรากฏชัดในพระราชพงษาวดาร ถึงบัดนี้ก็ยังมีอาการวอกแวกอยู่บ้าง แต่ชาวอุบลนั้นจงรักภักดีแน่นแฟ้นมาก...” และเนื่องจากมณฑลอุบลมีจำนวนพลเมืองมากแต่ยังมีที่ว่างเปล่ารกร้างเนื่องจากเส้นทางคมนาคมไม่สะดวก ทำให้การเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์เพื่อส่งสินค้าไปขายยังพื้นที่อื่นๆ เป็นไปได้ยาก

การผลิตสินค้าของราษฎรจึงเป็นเพียงการผลิตแค่พอเลี้ยงชีพ พระองค์ทรงเสนอให้มีการปรับปรุงการคมนาคมและบำรุงการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์เพื่อเพิ่มผลประโยชน์ของรัฐ (หจช. สบ. 001/15) โดยทางรถไฟสายกรุงเทพฯ – นครราชสีมา ได้รับการอนุมัติให้ขยายรางมาจนถึงเมืองอุบลราชธานี และเปิดการใช้งานจากเมืองนครราชสีมาถึงสถานีท่าช้างในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2465 และจากท่าช้างถึงเมืองบุรีรัมย์ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2468 ซึ่งทำให้การขนส่งสินค้าระหว่างมณฑลอุบลไปยังมณฑลนครราชสีมาทำได้สะดวกมากขึ้น ดังแผนที่การสำรวจเส้นทางในมณฑลต่างๆ ในภาคอีสาน

ต่อมาพ.ศ. 2465 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้มีการรวมมณฑลทั้งสามได้แก่ มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุดร และมณฑลอุบลราชธานีจัดตั้งเป็นภาคและทรงพระราชทานนามว่าภาคอีสาน โปรดฯ แต่งตั้งพระยาราชนกุลเป็นอุปราชภาคอีสานและเป็นเทศาภิบาลมณฑลอุดร (หจช. ร.6 ม.3.1/170) พระยาราชนกุลได้เสนอให้มีการปรับปรุงการคมนาคมทั้งถนน สะพาน และรถไฟ รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อเพิ่มอาชีพให้กับราษฎร ในรายงานของพระยาราชนกุลแสดงถึงความกัณดารน้ำในการอุปโภคบริโภค (ภาพที่ 4.18) ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ราษฎรยากจนและต้องอพยพย้ายถิ่น ความว่า

ภาพที่ 4.18 หญิงชาวบ้านกับภาชนะพื้นเมืองที่ใช้ในการตักน้ำ
ที่มา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

“...เคยมีเสียงกล่าวกันว่า พวกลาวฯ ชอบอยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ๆ จนที่ใกล้ๆ บ้าน
อันพอจะทำได้หมดไม่พอแก่คน จึงต้องพากันลงมารับจ้างทำนาและทำทางรถไฟทาง
เมืองใต้ การที่ผู้คนมั่วสุมกันอยู่เป็นกลุ่มหมู่ใหญ่ขึ้น ก็ด้วยอาศัยน้ำหนองหรือลำน้ำด้วย
ซึ่งเรียกว่าตะกุด คงเป็นอันว่าเกี่ยวด้วยความกันดารน้ำนั่นเอง ไม่ใช่เหตุอื่น...” (หจช. ๑.6
ม.15.2/1)

ในการประชุมอุปราชาและสมุหเทศาภิบาลพ.ศ. 2467 ได้กล่าวถึงการส่งเสริมอาชีพอื่นๆ
ให้กับราษฎรในมณฑลภาคอีสานแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ยังคงยากจนซึ่ง
เป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ เช่น การเลี้ยงไหมทอผ้า รัฐบาลได้ตั้งกองเลี้ยงไหมเพื่อ
เพาะพันธุ์ไหมและนำเครื่องสาวไหมแบบสมัยใหม่มาสอนวิธีการสาวไหมเพื่อให้ได้ไหมที่มีคุณภาพ
แต่ไม่ประสบความสำเร็จเป็นเพราะ “...นิสัยคนพื้นเมืองชอบกระทำแต่อย่างที่เคยทำ ไม่ช่างคิด
ช่างอ่านเปลี่ยนแปลงหาวิธีที่ดี ถ้าจะแนะนำให้นิยมขึ้นเองแล้วก็เต็มฝืน แต่ถ้าบังคับก็กลัวงายแล
ได้ทำได้ดี...” ถึงแม้ว่าชนชั้นนำสยามจะเห็นว่านิสัยของราษฎรมณฑลภาคอีสานมีข้อบกพร่องที่
ไม่ยอมปรับตัวรับความเจริญแบบใหม่แต่ยังมีข้อดี กล่าวคือ

“...ราษฎรในแถบนั้นอยู่ง่ายกินง่ายที่สุด ไม่ต้องการอะไรเปลี่ยนแปลง เหตุด้วยการไปมายาก มิได้พบเห็นตัวอย่าง ถ้าทางคมนาคมสะดวกราษฎรส่วนมากก็จะได้พบเห็นความเจริญทางชั้นในแล้ว เกิดความต้องการเปลี่ยนฐานะตนขึ้นบ้าง ก็คงต้องคิดอ่านหาเงินอันเปนเงื่อนกระตุกให้ประกอบสินค้าแลกเปลี่ยนเข้าออกกับต่างเมืองมากขึ้น...”
(หจช. ร.6 น.19/35)

3. กลุ่มลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ความใส่ใจของสยามที่มีต่อกลุ่มลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่อยู่ในการปกครองของฝรั่งเศสยังคงมีอยู่ สยามส่งคนไปสืบราชการฝั่งซ้ายในด้านการจัดการปกครอง ได้แก่ การแต่งตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้าน การเก็บภาษีอากร การตัดถนน การรักษาพยาบาล เพื่อนำมาเปรียบเทียบการปกครองของฝั่งสยาม และพบว่าราษฎรฝั่งซ้ายมีความเกลียดชังฝรั่งเศสเนื่องจากถูกเกณฑ์ทำราชการจนไม่มีเวลาทำมาหากิน โดยมีราษฎรจากเมืองปากลายหลบหนีมาฝั่งสยาม (หจช. ร.6 ม.26/1)

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 สยามมีความกังวลจากการก่อจลาจลในเมืองสิบสองจุไทยและสิบสองปันนา ทำให้ต้องคอยระวังตรวจตราไม่ให้พวกที่ต้องการทำร้ายฝรั่งเศสมาใช้ดินแดนสยามในการซ่อนสมุทอาวุธและผู้คน โดยกำชับให้มณฑลชั้นนอกเพิ่มความระวัง (หจช. กต.97.2/23) แม้ว่าสงครามโลกครั้งที่ 1 จะยุติลง แต่ยังคงมีข่าวการจลาจลที่ทำให้สยามต้องกวาดล้างดินแดนที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กล่าวคือในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2462 พวกฮ่อ แม้ว เจี้ยว ญวนและลาว ราว 27,000 คน สมคบกันเป็นกบฏต่อฝรั่งเศสและเข้าตีเมืองซำเหนือ เมืองห้วยทราย หลวงพระบาง และเมืองขึ้นได้หลายเมือง ตัวเจ้าเมืองหลวงพระบางถูกฝรั่งเศสควบคุมตัวไว้และให้เจ้าสาธุคำตัน ลูกเจ้าเมืองหลวงพระบางคุมไพร่เตรียมการรบ

เหตุการณ์ในครั้งนี้มีคนหลายกลุ่มเข้าร่วมและกระจายไปหลายเมือง กลุ่มที่ก่อการจลาจลในครั้งนี้มีหัวหน้าเป็นเข้าชื้อบักใจ มีพรรคพวก 2,000 คน เป็นคนญวน 700 คน นอกนั้นเป็นภูไท ฮ่อ ลาว จีน ลื้อ แม้ว และเย้า นอกจากฆ่ากอมมิแซฝรั่งเศสตายแล้วยังมีการปล้นปืนจากทหารฝรั่งเศสและเผาบ้านเรือนราษฎรราว 300 ครัว ทำให้ราษฎรบางส่วนแตกหนีมาที่เมืองเชียงแสน ทางสยามได้พยายามสอบสวนสาเหตุของจลาจลและพบว่าเกิดจากการที่ฝรั่งเศสให้ลูกพระยาเมืองสอน เมืองขึ้นของเมืองหลวงพระบางไปเก็บภาษีแม้วเย้า พวกแม้วเย้าไม่พอใจจึงจับลูกพระยาเมืองสอนฆ่าทิ้ง เมื่อแม้วเย้ากลุ่มอื่นๆ ทราบข่าวจึงพากันมาสมทบเพิ่มเติม ในขณะที่ทหารญวนในกองทัพฝรั่งเศสเริ่มแตกหนีและเข้าร่วมกับกบฏ ส่วนญวนที่เมืองเวียงจันทน์ได้เริ่มก่อจลาจลเช่นกัน ทางมณฑลอุดรจึงกังวลว่าญวนในฝั่งขวาจะข้ามไปสมทบด้วยจึงกำชับให้เมือง

หนองคายตรวจตราความสงบเรียบร้อย ในขณะที่เมืองปากลายของฝรั่งเศสเกิดกบฏเพราะฝรั่งเศสห้ามมิให้แม่เข้าปลุกผี โดยบังคับให้ซื้อจากรัฐบาล การจลาจลในครั้งนี้ฝรั่งเศสระดมทหารจากเมืองเวียงจันทน์ เขมรและเมืองอื่นๆ มาร่วมปราบจนสงบลงในที่สุด (หจข. กต.97.2/33)

ในพ.ศ. 2458 กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ เสด็จตรวจราชการมณฑลอุบล ทรงรายงานว่าการปกครองของฝรั่งเศสในหัวเมืองลาวอ่อนแอลงมากภายหลังเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะเมืองจำปาศักดิ์ซึ่งฝรั่งเศสแทบไม่มีบทบาทโดยราษฎรไม่ยอมฟังคำสั่งของกอมมิแซฝรั่งเศสที่เมืองปากเซ ฟังแต่เจ้าราชวงศ์เมืองจำปาศักดิ์เท่านั้นและฝรั่งเศสไม่สามารถทำอะไรได้ นอกจากนี้พระองค์ทรงแสดงความเห็นว่าสยามยังมีบทบาทกับราษฎรฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่มากโดยเฉพาะพระราชมนู เจ้าคณะมณฑลอุบล ซึ่งคณะสงฆ์เมืองจำปาศักดิ์และเมืองสีทันดรยอมรับในความรอบรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาจนข้ามแม่น้ำโขงมาปรึกษาในกรณีที่มีข้อขัดแย้งทางศาสนาที่หาข้อยุติไม่ได้ พระองค์ทรงเห็นว่า "...เห็นได้ชัดว่าในทางใจเรายังเป็นใหญ่อยู่ในดินแดนใกล้เคียง กับพระสงฆ์แล้วราษฎรบอกตรงว่าเป็นคนละต่างหาก แต่ในทางปกครองเท่านั้นในทางใจยังคงนับว่าเป็นพวกเดียวกันอย่างเดิมโดยแท้..." (หจข. สบ.001/15)

ในพ.ศ. 2461 กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวง ทรงปรึกษากับผู้แทนฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสร้องขอให้สยามสร้างทางรถไฟเชื่อมต่อกับอินโดจีน 3 สาย คือ สายที่หนึ่ง จากปราจีนบุรีไปทางตะวันออกเพื่อเชื่อมต่อกับสายไซ่ง่อน – พนมเปญ – พระตะบอง – มงคลบุรี สายที่สอง คือสายบ้านไทร – อุดรดิตต์ เพื่อที่ฝรั่งเศสจะได้ส่งวัตถุดิบจากหลวงพระบางมาทางแม่น้ำโขงมาที่บ้านไทรแล้วบรรทุกรถไฟส่งมายังกรุงเทพฯ และสายที่สามคือสายอุบลราชธานีไปทางเหนือเชื่อมต่อกับพนมเปญ – กำปงธม โดยกรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธินทรงเห็นว่าเส้นทางรถไฟทั้ง 3 สายนั้นยังไม่จำเป็นเนื่องจากสยามกำลังวางแผนทำทางรถไฟเชื่อมต่อกับสายอื่นๆ ในสยาม

ปีถัดมา กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธิน เสด็จตรวจราชการในอินโดจีนและทรงพบว่าฝรั่งเศสเร่งพัฒนาการสื่อสารและการคมนาคมให้เชื่อมต่อกันได้อย่างสะดวกเพราะตระหนักถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติของผู้คนในอินโดจีน อีกทั้งเล็งเห็นประโยชน์ทางการปกครองและเศรษฐกิจ (ภาพที่ 4.19)

ภาพที่ 4.19 การเดินเรือกลไฟ Gallieni ในแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสที่ท่าเรือเมืองนครพนม
ที่มา (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ในรายงานตอนหนึ่งพระองค์ทรงเรียกคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงว่า “ไทย” ในตอนที่อธิบายว่าฝรั่งเศสต้องการสร้างถนนเพื่อให้คนเขมร ญวนและลาว ไปมาหาสู่กันได้ง่ายและรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน ความว่า “... it will serve to make the people such as the Cambodians, An Amites, and Thai, feel like one people and under one administrations...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) ซึ่งหมายถึงพระองค์ทรงยอมรับว่าราษฎรฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้นเป็นคนไทย ไม่ใช่คนลาวอย่างที่เคยเข้าใจกันมา นอกจากนี้พระองค์ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การอพยพผู้คนไปมาในอินโดจีน การส่งเสริมอุตสาหกรรมการค้า โดยสยามได้ตกลงร่วมมือกับฝรั่งเศสในการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งสินค้าไปมาระหว่างเมืองต่างๆ ริมแม่น้ำโขง (หจช. กต.6.15/2)

ในพ.ศ. 2464 กรมขุนกำแพงเพชรอัครโยธินเสด็จตรวจราชการที่อำเภอชนบท เมืองขอนแก่น ซึ่งขณะนั้นสยามมีแผนสร้างทางรถไฟไปถึง โดยพระองค์เสด็จต่อไปยังเมืองหนองคาย เพื่อตรวจดูปริมาณสินค้าที่คาดว่าจะขนส่งมาตามทางรถไฟเมื่อแล้วเสร็จ และขออนุญาตฝรั่งเศสเดินทางด้วยเรือกลไฟไปเมืองเวียงจันทน์และเมืองหลวงพระบาง การไปเมืองเวียงจันทน์และเมืองหลวงพระบางในครั้งนี้เพื่อศึกษาการพัฒนาเส้นทางคมนาคมของฝรั่งเศสระหว่างเมืองเวียงจันทน์ เมืองธนินทร์ และเมืองหลวงพระบาง เนื่องจากพระองค์ทรงเกรงว่าการสร้างถนนเชื่อมต่อกันของทางฝรั่งเศสอาจทำให้ผลประโยชน์ของฝั่งสยามลดลง (หจช. กต.6.15/5)

การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2468 – 2475)

1. กลุ่มลาวล้านนา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ สิ่งแรกๆ ที่พระองค์ทรงกระทำคือการเสด็จประพาสมณฑลพายัพ เนื่องจากทศวรรษที่ 2470 บรรดาเจ้านายล้านนาถึงแก่พิราลัยหลายองค์⁵ การแต่งตั้งให้เจ้านายองค์ใดขึ้นเป็นเจ้าเมืองหมายถึงงบประมาณพิเศษของกรมพระคลังมหาสมบัติซึ่งต้องพระราชทานให้กับบรรดาเจ้าเมืองเหล่านั้นรวมปีละเกือบ 3 แสนบาท⁶ (พหข. ร.7 ค.15.1/1) ชนชั้นนำของสยามต่างถกเถียงกันว่าควรมีการตั้งตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครต่อไปหรือไม่ ทั้งนี้กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเห็นว่าตำแหน่งเจ้าเมืองไม่ได้รับความเคารพจากราษฎร

ในขณะที่กรมพระดำรงราชานุภาพยังคงให้ความสำคัญกับบรรดาเจ้านายโดยทรงเห็นว่าคนรุ่นเก่าซึ่งได้ถูกลดอำนาจทางการปกครองมาแล้วตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีชีวิตอยู่และได้รับความกระทบกระเทือนฐานะมาครั้งหนึ่งแล้ว และแม้ว่าราษฎรมณฑลพายัพจะสวามิภักดิ์ต่อราชวงศ์จักรี แต่คงไม่พอใจที่เห็นว่าเจ้านายของตนเสื่อมอำนาจและที่สำคัญคือมณฑลพายัพยังมีคนต่างชาติต่างภาษาจำนวนมากที่ยังขาดความสวามิภักดิ์ต่อสยาม หากเกิดปัญหาสยามยังคงต้องอาศัยเจ้านายเหล่านี้ช่วยดูแล (พหข. ร.7 รล.16/11) จากข้อถกเถียงดังกล่าว ทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์เสด็จประพาสมณฑลพายัพเพื่อทอดพระเนตรความเป็นไปด้วยพระองค์เอง

นับเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์สยามเสด็จประพาสมณฑลพายัพ⁷ การเสด็จในครั้งนี้จึงมีความหมายมากกว่าการเสด็จประพาสทั่วไป ดังนั้นกำหนดการในการเสด็จประพาส สถานที่และพิธีการต่างๆ จึงได้รับการจัดเตรียมอย่างดีเพื่อให้ราษฎรมณฑลพายัพเห็นว่าอำนาจสูงสุดในการปกครองไม่ได้อยู่ที่บรรดาเจ้าผู้ครองนครแต่อยู่ที่กษัตริย์สยาม

⁵ เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้าเมืองน่านถึงแก่พิราลัยพ.ศ. 2460 เจ้านุญวาทย์วงษ์มานิตเจ้าเมืองลำปางถึงแก่พิราลัยพ.ศ. 2465 ต่อมาจึงมีการแต่งตั้งเจ้าราชบุตร (แก้วเมืองพวน ณ ลำปาง) เป็นผู้รั้งเจ้านครลำปางแต่ถึงแก่กรรมในพ.ศ. 2468

⁶ บรรดาเจ้าเมืองที่ได้รับเงินประจำตำแหน่งในขณะนั้นได้แก่ เจ้าแก้วนรวิรุ เมืองเชียงใหม่ เจ้าราชบุตรเมืองลำปาง (เพ็งถึงแก่กรรม) เจ้ามหาพรหมสุรธาดา เมืองน่านและเจ้าจักรคำชจรศักดิ์ เมืองลำพูน โดยเมืองแพร่ได้มีการยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมืองตั้งแต่กบฏเงี้ยวเมืองแพร่

⁷ ก่อนหน้านั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จมาแล้วในพ.ศ. 2448 แต่ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ไม่ใช่นิฐานะกษัตริย์สยาม

ในการเสด็จประพาสฯ พระองค์เสด็จด้วยรถไฟ ในชั้นแรกมีการวางแผนว่าจะเสด็จจากกรุงเทพฯ ไปเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองแพร่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงรายและเมืองเชียงใหม่ แต่การเสด็จประพาสฯ ครั้งนี้มีข้อจำกัดด้านงบประมาณจึงมีการตัดสถานที่บางแห่งออก กรมพระนครสวรรค์วรพินิตและกรมพระดำรงราชานุภาพทรงเสนอให้ตัดเมืองสวรรคโลกและเมืองสุโขทัยออกเนื่องจากสามารถเสด็จไปได้ทุกเมื่อ แต่ไม่ควรตัดเมืองเชียงรายและเมืองเชียงใหม่ออก เนื่องจาก “...เป็นประโยชน์ทางรัฐสภาภิบาลและประโยชน์ในการบำรุงเมือง...” ซึ่งเมืองทั้งสองถือเป็นเมืองชายพระราชอาณาเขตที่อยู่ติดกับต่างประเทศและมีคนต่างชาติเช่น พม่า เงี้ยว ฮ่อ อาศัยอยู่มาก แสดงให้เห็นว่าสยามยังไม่วางใจในอำนาจของตนว่ามีเหนือเมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงรายอย่างเด็ดขาดหรือไม่

เมื่อได้เส้นทางเสด็จจึงมีการตระเตรียมพระราชพิธีและสถานที่รับรองตามเมืองต่างๆ กรมพระดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าการเสด็จในครั้งนี้มีความสำคัญเนื่องจากเป็นครั้งแรกที่กษัตริย์สยามเสด็จมณฑลพายัพ ดังนั้นพิธีการรับเสด็จต้องจัดให้ยิ่งใหญ่อย่างสมพระเกียรติ โดยจะต้องเน้นพิธีการแสดงความสวามิภักดิ์แบบล้านนาโบราณผสมกับพิธีการแบบสมัยใหม่ (หจช. สบ. 2.46/1) ในพิธีการรับเสด็จครั้งนี้ กรุงเทพฯ มีเจตนาแสดงบารมีเหนือเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่อย่างเด่นชัด เช่น ในพิธีถวายดอกเอื้องแซะจากพวกลัวะ กล่าวคือเมื่อถึงฤดูหนาวดอกเอื้องแซะบานลัวะจะนำดอกเอื้องแซะพร้อมกับสินค้าที่ตนผลิตได้ลงมาถวายเจ้าหลวงเชียงใหม่เพื่อขอให้คุ้มครอง จากนั้นเจ้าหลวงเชียงใหม่จะประทานพรให้ แต่กรมพระดำรงราชานุภาพเปลี่ยนให้ลัวะถวายดอกเอื้องแซะต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแทน

นอกจากนี้ กรมพระดำรงราชานุภาพทรงให้ความสำคัญกับพิธีพระราชทานพระแสงศาสตราในทุกเมืองเนื่องจากมณฑลพายัพแม้ว่าจะมีการถือน้ำพิพัฒน์สังข์จากทุกเมืองแต่ไม่มีเมืองใดเคยรับพระราชทานพระแสงศาสตราซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตัวแทนของกษัตริย์สยามมาก่อน (ภาพที่ 4.20) อีกทั้งมีการตระเตรียมพระราชพิธีสักการะและฉลองสมโภชวัดสำคัญๆ ได้แก่ วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูนและวัดพระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ (หจช. ร.7 บ.1.4/17) เพื่อแสดงบทบาทผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแทนที่เจ้าเมืองเชียงใหม่

ภาพที่ 4.20 พิธีรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสมณฑลพายัพ
ที่มา (blogspot.com, 2011)

ในการเสด็จประพาสครั้งนี้ มีพิธีสำคัญอีกประการหนึ่งคือพิธีสมโภชช้างเผือกซึ่งได้จากบริษัทบริติชบอเนียว ที่เข้าไปทำไม้ในป่าอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ การนี้เจ้าแก้วนวรัฐทรงทูลถวายลูกช้างเผือก ความว่า “...นับว่าเป็นบุญญาภิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากพอทรงกะว่าจะเสด็จประพาสมณฑลพายัพ ก็มีของมงคลเกิดขึ้นคอยรับเสด็จ แลเปนโชคลาภอันยิ่งของเมืองเชียงใหม่ ที่จะได้ของเช่นนี้ทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเปนสวัสดิมงคลต่อไป...” (หจช. สบ. 2.46/3) การทูลถวายช้างเผือกซึ่งเป็นของสำคัญคู่บารมีของกษัตริย์ในครั้งนั้นแสดงถึงการยอมรับในอำนาจของกษัตริย์สยามอย่างสมบูรณ์

ในแต่ละเมืองที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวทรงเสด็จมีพิธีการที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ เมื่อรถไฟไปถึงสถานีจะมีการตั้งแถวอรับของบรรดาข้าราชการและชาวต่างประเทศโดยมีพระสงฆ์สวดประปริตร จากนั้นมีการนำรูปเทียนฉลุเชิญเข้าพระองค์เข้าไปในเมือง โดยมีตัวแทนข้าราชการ พ่อค้าและราษฎรกราบบังคมทูลต้อนรับ ในคำกราบทูลเชิญนี้ เนื้อความส่วนใหญ่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีช่วยให้พ้นจากอำนาจของพม่ามาอยู่ในความปกครองของไทยด้วยกันและทรงพระกรุณาทำนุบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุข จากนั้นเป็นพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวซึ่งทรงแสดงความยินดีในการจัดพิธีการต้อนรับ

พระองค์ และชี้แจงพระราชประสงค์ในการเสด็จฯ ครั้งนี้โดยพระองค์ทรงเลียงที่จะไม่ใช่คำว่า “ลาว” ในการเรียกราษฎรภวณทลพายัพอย่างเป็นทางการ

ในพระราชดำรัสตอบของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าอยู่หัวในจังหวัดลำปาง พระองค์ทรงเชิดชูวีรกรรมของตระกูลเจ้าเจ็ดซึ่งเข้ามาสวามิภักดิ์สยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และทรงกล่าวย้ำถึงความเป็นเอกภาพทางเชื้อชาติ ความว่า

“...เมืองนครลำปางก็เป็นเมืองสำคัญอันหนึ่งในพระราชอาณาเขตต์ ทั้งมีเรื่องประวัติเกี่ยวเนื่องกับพระราชวงศ์ของเราโดยเฉพาะ เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงรับความสวามิภักดิ์ของชาวมณฑลพายัพที่เมืองนครลำปางนี้ เป็นประณมเหตุที่บ้านเมืองทั้งมณฑลจะพ้นจากอำนาจของพม่ามารวมในประเทศสยามเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน...บ้านเมืองในประเทศของเราแต่ก่อนมาเมื่อยังกันดาร โดยทางคมนาคมจะไปมาถึงกันได้โดยยาก แม้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วความสมาคมคุ้นเคยในระวางชาวประเทศอันเดียวกันก็ย่อมยังเห็นห่าง จึงมักเข้าใจกันไปว่าเป็นชาวเมืองเหนือหรือชาวใต้ เป็นลาวหรือเป็นไทย ความจริงที่เป็นชาวประเทศอันเดียวกัน และเป็นด้วยกันคือรู้สึกเป็นอันดับมา...” (หจข. สบ.2.46/6)

ในพระราชดำรัสตอบจังหวัดเชียงราย พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพระแก้วมรกต และจังหวัดเชียงรายว่ามีความสำคัญทางด้านพุทธศาสนาและเป็นต้นกำเนิดของชนชาติไทย ความว่า

“...อันเมืองเชียงรายนี ถึงแม้อยู่ห่างไกล ชื่อเสียงย่อมปรากฏแก่ใจสาธุชนชาวสยามโดยมาก เพราะเหตุได้พบพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ซึ่งเป็นมิ่งขวัญของกรุงรัตนโกสินทร์ณเมืองเชียงรายนแต่เดิมมา อีกประการหนึ่ง เรื่องพงศาวดารไทยเราก็คงปรากฏว่า แว่นแคว้นแดนเมืองเชียงรายนี่ เป็นมูลสถานอันชนชาติไทยได้เริ่มลงมาตั้งเป็นหลัก แล้วขยายอาณาภาพแผ่ไปจนได้ครอบครองทั่วทั้งสยามประเทศ เมืองเชียงรายนจึงเป็นเมืองมีเกียรติปรากฏ...” (จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ, 2474, หน้า 78)

ในจังหวัดเชียงใหม่พระองค์ทรงยกย่องวีรกรรมตระกูลเจ้าเจ็ดตนและสกุลเจ้านายล้านนา ทรงตั้งเตือนบรรดาเจ้านายให้เข้าใจถึงธรรมเนียมใหม่ที่เน้นความรู้ความสามารถเพื่อเข้าสู่ตำแหน่งการบริหารบ้านเมือง ความว่า

“...การที่ไทยในสยามประเทศสยามประเทศสามารถรวมกันได้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก...แต่สมควรจะยกย่องผู้เป็นหัวหน้าของชาวมณฑลพายัพในสมัยนั้นด้วย คือเจ้าเจ็ดตนอันเป็นต้นตระกูลวงศ์ของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปางและเมืองลำพูน กับทั้งเจ้าเมืองน่าน...ด้วยเป็นสกุลคู่พระบารมีของพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่ปฐมรัชกาล...แต่ประเพณีที่นิยมกันในปัจจุบันนี้ถือว่ายศศักดิ์อันมีโดยสกุลเป็นส่วนหนึ่ง ต่างกันกับตำแหน่งและอำนาจ...ถ้าไม่มีความสามารถเสมอผู้อื่น ก็มีได้รับตำแหน่งหรืออำนาจในราชการบ้านเมือง...

ท่านทั้งหลายที่ได้ยกย่องเกียรติยศในคำเชิญขวัญ ว่าตัวเราเป็นพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชจักรีวงศ์พระองค์แรก ซึ่งได้เสด็จมณฑลพายัพเมื่อราชาภิเษกแล้ว ให้ราษฎรได้โอกาสพบเห็นพระเจ้าอยู่หัวของตน...

ทุกวันนี้การไปมาค้าขายและการสมาคมเกี่ยวข้องกันในระวางนานาประเทศมีมากขึ้นทุกที ประเทศใดปกครองบ้านเมืองเป็นระเบียบเรียบร้อยมั่นคงดีก็เป็นทีที่เคารพนับถือของประเทศอื่น ประเทศใดการปกครองแยกย้ายเป็นพวกเป็นเหล่าในประเทศอันเดียวกัน ก็มักเกิดวิบัติขัดข้องต่างๆ แม้ถึงเกิดภัยอันตรายก็มี...” (จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ, 2474, หน้า 78)

พระราชดำรัสดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงแสดงย้ำชัดเจนว่าอำนาจการปกครองสูงสุดในมณฑลพายัพอยู่ที่พระองค์ และทรงสร้างความเป็นเอกภาพของชาติโดยลบความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างไทยและลาวโดยอธิบายว่าราษฎรมณฑลพายัพต่างเป็น “ชนชาติไทย” มาแต่อดีต แม้ว่าในบางครั้งทรงเรียกสกุลเจ้านายล้านนาเป็นการส่วนพระองค์ว่าสกุล “เจ้าลาว”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับจากการเสด็จประพาสมณฑลพายัพทรงแสดงพระราชประสงค์ในการจัดการปกครองมณฑลพายัพไว้ ความว่า

“...สยามต้องการให้บ้านเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียวเป็นสภาพเอกชาติ (Homogeneity)⁸ เพราะฉะนั้นไม่ยากปกครองส่วนใดส่วนหนึ่งคุดประเทศราชต่างชาติ ความมุ่งหมายนี้ผิดกันกับอังกฤษ ซึ่งปกครองเมืองลาวหลายแห่งแบบวิธีแยกประเทศราชย่อยๆ เพราะเขาเห็นประโยชน์ในการที่จะแยกและเขาไม่มีหวังในที่จะให้เป็นชาติเดียวกันได้...ข้างฝ่ายพายัพเจ้านายในสกุลเจ้ากาวิละได้เข้ามาขอสวามิภักดิ์แต่โดยดี เป็นความ

⁸ ที่ถูกต้องคือ Homogeneity แปลว่าสภาพเอกชาติ ตามที่ปรากฏในเอกสาร หจข. ร.7 รล.4/2

ชอบอันหนึ่งจะพึงยกย่องไว้เสมอไป แต่ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ไม่มีใครจะได้ทำงานอันใดนักมักปล่อยการปกครองทั้งปวงไว้ในมือปลัดมณฑลประจำจังหวัด บัดนี้ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครลำปางว่างลง จึงทรงพระราชดำริห์เป็นโอกาสที่จะทำความเข้าใจกันไว้เสียชั้นหนึ่งว่า เราจะยังตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครต่อไปหรือจะมีหนทางอื่นที่จะจัดการปกครองให้เข้ารูปเหมือนส่วนอื่นๆ ในราชอาณาจักร เพื่อสภาพเอกชาติโดยหาหนทางอื่นที่จะยกย่องวงศ์สกุลของเจ้านายภาคพายัพนี้ไว้ให้สมแก่ความชอบในชั้นเดิมนั้น...” (พจน. ร.7 รล.2/6)

ดังนั้นนโยบายในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเป็น “ลาว” ที่สยามเคยใช้เรียกราษฎรในมณฑลพายัพอย่างดูหมิ่นถูกทำให้ลบล้างไปด้วยนโยบายเอกชาติ โดยการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ และมณฑลพายัพด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ การเพิ่มปริมาณการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ และมณฑลพายัพ การขยายเส้นทางคมนาคม การส่งเสริมการสอนหนังสือไทย โดยพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงราษฎรในมณฑลพายัพให้เหมือนกับราษฎรไทยในมณฑลอื่นๆ ในขณะที่บรรดาเจ้านายพื้นเมือง พระองค์ทรงยกย่องให้เกียรติสกุลวงศ์เจ้านายไม่ต่างไปจากที่พระองค์ปฏิบัติต่อสกุลวงศ์เจ้านายในราชวงศ์จักรี

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความเป็น “ลาว” ที่เคยใช้เรียกราษฎรมณฑลพายัพและความรู้สึกดูหมิ่นดูแคลนจะถูกทำให้ลบล้างไปจากการรับรู้ของคนทั่วไป โดยราษฎรมณฑลพายัพได้รับการดูแลจากรัฐไม่ต่างจากราษฎรในมณฑลอื่นๆ เมื่อคณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรยังคงระแวงว่ามณฑลพายัพอาจแยกตัวเป็นอิสระจึงเชิญตัวเจ้าแก้วนรวิบูลย์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ลงมาที่กรุงเทพฯ โดยมีคณะราษฎรทั้งคณะให้การต้อนรับที่สถานีรถไฟหัวลำโพงและส่งตำรวจอารักขา เนื่องจากมีข่าวลือว่าเชียงใหม่ไม่ยอมขึ้นกับกรุงเทพฯ (อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ เจ้าวงศ์จันทร์ คชเสณี, มปป., หน้า 24) การกระทำดังกล่าวแสดงว่ากรุงเทพฯ ยังคงไม่แน่ใจว่าบรรดาเจ้านายล้านนายังคงสวามิภักดิ์ต่อสยามภายใต้ระบอบการปกครองใหม่หรือไม่

ในเดือนกรกฎาคม คณะราษฎรได้ส่งพระยาสุรียานุวัตรขึ้นไปชี้แจงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อไปถึงจังหวัดเชียงใหม่ได้เรียกประชุมบรรดาเจ้านายและเกลี้ยกล่อมให้เป็นธุระเรื่องการประกาศพระธรรมนูญใหม่ เนื่องจากพระยาสุรียานุวัตรเห็นว่าราษฎรในมณฑลพายัพให้การเคารพนับถือบรรดาเจ้านายมากจึงให้เจ้าราชบุตรกราบทูลขอพระราชทานอนุญาตจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมี เมื่อพระองค์ไม่ทรงห้ามจึงเรียกประชุมชี้แจงราษฎรที่โรงละครของเจ้าแก้วนรวิบูลย์ให้บรรดาเจ้านายทั้งฝ่ายชายและหญิงขึ้นนั่งเป็นประธานบนเวทีเพื่อให้ราษฎรเข้าใจว่าบรรดา

เจ้านายเห็นด้วยกับการปกครองใหม่ การขอพระบรมราชานุญาตจากพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และการร้องขอให้บรรดาเจ้านายเข้าร่วมในการประชุมแสดงให้เห็นว่าคณะราษฎรยังคงให้ความสำคัญกับบรรดาเจ้านายอย่างมาก

พระยากัลยาณวัฒน์วิศิษฐ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากคณะราษฎร ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบรรดาเจ้านายและราษฎรต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองไว้ว่าบรรดาเจ้านายไม่มีปฏิกริยาใดๆ เพียงแต่เป็นห่วงเรื่องผลประโยชน์ของตนเองอยู่บ้าง ในขณะที่ชนชั้นกลางมักทะเลาะทแยงแสดงตนว่ามีความรู้ทางการเมืองแต่ก็เข้าข้างผู้ชนะและมีนิสัยข่างยุแหย่ตื่นข่าว ในขณะที่ราษฎรทั่วไปแทบไม่รับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองแต่อย่างใด (หจช. สร.0201.32/2)

อย่างไรก็ตามคณะราษฎรยังคงกังวลเกี่ยวกับข่าวลือว่าเจ้านายมณฑลพายัพอาจไม่ยอมอยู่ใต้การปกครองใหม่ เนื่องจากมีเจตหมายลับจากนาย โสภณ ทองประเสริฐ แจ้งว่าเจ้าแก้วนรรัฐต้องการให้จังหวัดเชียงใหม่เป็นรัฐอิสระจากการปกครองของรัฐบาลและต้องการอำนาจกลับคืน ความต้องการออกจากการปกครองของรัฐบาลใหม่นี้ มีทั้งผู้ที่เป็นเจ้าเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และชาวต่างประเทศบางคนซึ่งมีฐานะดี โดยมีเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงเป็นผู้สนับสนุนสำคัญ โดยนาย โสภณยืนยันว่านิสัยราษฎรในมณฑลพายัพยังคงเคารพรักต่อเจ้านายอยู่มาก (หจช. สร.0201.25/595)

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนี้ ไม่มีความวุ่นวายหรือได้รับการต่อต้านจากบรรดาเจ้านายและราษฎรในมณฑลพายัพ แต่ยังคงมีร่องรอยบางประการที่ยังแสดงถึงความรู้สึกแบ่งแยกระหว่าง “ไทย” และ “ลาว” หรือ “ไทยใต้” กับ “ไทยเหนือ” ปรากฏอยู่ สังเกตได้จากจดหมายถึงคณะกรรมการคณะราษฎรของ นายรวม ยอดท่าย ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2475 ที่ยังคงเห็นว่าราษฎรมณฑลพายัพยังขาดความสามัคคีกับกรุงเทพฯ โดยแนะนำให้ทางราชการดูแลพระศรีวิชัยให้ดีเพื่อให้ผู้ที่นับถือท่านหันมานิยมกรุงเทพฯ ซึ่งการเอาใจใส่ต่อพระศรีวิชัยนั้น “...จะเท่ากับเรารวมหัวใจของชาวพายัพไว้ได้อย่างราบรื่นโดยไม่ต้องลงทุนรอนมากมาเลย...” (หจช. สร.0201.25/217) ครูปาศรีวิชัยเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในมณฑลพายัพโดยเป็นตัวแทนของพระสงฆ์ล้านนาที่ยังคงยึดมั่นในจารีตเดิมโดยปฏิเสธอำนาจของมหาเถรสมาคม และเป็นศูนย์รวมจิตใจของราษฎรล้านนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางสังคม เศรษฐกิจและ

การเมืองอันเนื่องมาจากการรวมศูนย์การปกครองของรัฐสยาม ซึ่งในทัศนะของสยามมองว่าการกระทำของครูบาศรีวิชัยเป็นการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบหนึ่ง⁹

หรือจดหมายจาก พระยาวิเชียรสุนทร ข้าราชการจังหวัดแม่ฮ่องสอน ถึงคณะกรรมการ คณะราษฎร เสนอความเห็นที่ว่าพวกไทยใหญ่หรือพวกเงี้ยว ที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดแม่ฮ่องสอนยังคงมีความรู้สึกห่างเหินกับคนไทย ทั้งๆ ที่ภาษาพูดของไทยใหญ่ใกล้เคียงกับภาษาไทยมากกว่าภาษาพม่า พระยาวิเชียรสุนทรเสนอว่าหากรัฐบาลต้องการเปลี่ยนแปลงความคิดของพวกไทยใหญ่ควรแต่งตั้งอำมาตยาธิบดีศาสตร์เป็นตัวแทนชาวไทยใหญ่ออกแจกจ่าย และให้รัฐบาลส่งพระไทยใหญ่มาเรียนที่กรุงเทพฯ จะช่วยลดความแตกต่างทางเชื้อชาติได้ (หจข. สร.0201.25/772) จดหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนราษฎรในมณฑลพายัพให้รู้สึกว่าเป็นคนไทยนั้นอาจยังทำได้ไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะชาวไทยใหญ่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ในขณะที่ทัศนะของคนกรุงเทพฯ ซึ่งเห็นว่าราษฎรมณฑลพายัพมีความเกี่ยวเนื่องกันยังคงปรากฏอยู่ เห็นได้จากจดหมายของ นายเผด็จ อภิจิตต์ ซึ่งเกิดที่แขวงบางลำพูบน เรียนจบโรงเรียนเทพศิรินทร์ ต่อมาเป็นนายเวรกรมไปรษณีย์โทรเลข และลาออกไปเป็นผู้ดูแลป่าไม้ของบริษัทตะวันตกที่เมืองฝางเป็นเวลา 4 ปี ให้ความเห็นที่ “...ราษฎรชาวพื้นเมืองประจำท้องถิ่นไม่ได้รับการศึกษาและเต็มไปด้วยความเกี่ยวเนื่องกัน เนื่องแต่ธรรมชาติอุดหนุนอำนวยความสะดวกให้คนจนเกินไป และไม่รู้จักเลยว่าความผิดเคืองคืออะไร...” นายเผด็จ เสนอให้ชักชวนคนกรุงเทพฯ ไปทำงานที่เมืองฝางเนื่องจากมีที่ดินว่างเปล่าและอุดมสมบูรณ์ โดยเห็นว่าการที่คนกรุงเทพฯ ไปมาทำมาหากินจะได้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่คนพื้นเมือง (หจข. สร.0201.25/226)

จนถึงพ.ศ. 2482 เมื่อเจ้าแก้วนรวิสุทธิพิราลัยในเดือนมิถุนายน จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้ส่ง หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมเป็นตัวแทนรัฐบาลไปร่วมงานพระศพ ในรายงานของหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ยังคงสังเกตเห็นความรู้สึกแบ่งแยกระหว่าง “ลาว” และ “ไทย” ที่ยังคงปรากฏอยู่ ความว่า

“...ความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติยังมีความเข้าใจผิดกันอยู่บ้างสำหรับคนรุ่นเก่าๆ คิดว่าตนเป็น “ลาว” และคนทางภาคกลางเป็น “ไทย” ทั้งนี้เกี่ยวกับสำเนียงคำพูดและขนบธรรมเนียมประเพณียังมีผิดแผกกันอยู่ ซึ่งความจริงนั้นเขาควรจะภาคภูมิใจว่าตนเป็น

⁹ ดูบทบาทและความสำคัญของครูบาศรีวิชัยได้จาก โสภา ชานะมูล. (2534). *ครูบาศรีวิชัย ตำนาน* ล้านนา พ.ศ. 2421 – 2481. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ไทยแท้ และหาวิธีโฆษณาให้ชาวซึ่งว่าเขาเหล่านั้นเป็นไทยโดยแท้จริงแล้ว ความเข้าใจผิด ก็คงสูญสิ้นไปโดยเร็ววัน...” (หจข. สร.0201.8.1/26)

2. กลุ่มลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่ทรงขึ้นครองราชย์ ความหวาดระแวงถึงภัยจากฝรั่งเศสที่ต้องการครอบครองฝั่งขวาแม่น้ำโขงเริ่มหมดไป (หจข. สบ.2.37/11) ประกอบกับการที่สยามเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศสในสงครามโลกครั้งที่ 1 และสัญญาใหม่ที่ทำไว้กับฝรั่งเศสในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467 (หจข. ร.7 ม.4.1/6) ทำให้ฐานะของรัฐบาลสยามได้รับการยอมรับมากขึ้น

ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ฐานะการคลังของสยามไม่มั่นคงจึงมีการปรับลดรายจ่ายด้วยการรวมมณฑลร้อยเอ็ดและมณฑลอุบลเข้ากับมณฑลนครราชสีมาในเดือนเมษายน พ.ศ. 2469 (หจข. สบ.2.47/19) และเร่งพัฒนาพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับรัฐ ในรายงานพระยาราชนา ซึ่งออกตรวจราชการกลุ่มแม่น้ำโขงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2469 เสนอให้มีการตั้งด่านภาษีในพื้นที่ 25 กิโลเมตรริมฝั่งแม่น้ำโขง และพัฒนาการคมนาคมให้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น เนื่องจากฝั่งซ้ายของฝรั่งเศสไม่มีที่ราบสำหรับทำนาจึงมักอพยพข้ามมาทำมาหากินบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงของสยามซึ่งมีที่ราบมากกว่า (หจข. ร.7 ม.4.1/6)

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2469 พระเจ้าฟี่ยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสด็จตรวจราชการฝั่งขวาแม่น้ำโขงโดยทางรถไฟสายนครราชสีมา – สุรินทร์ ขณะนั้นรถไฟสายอุบลเปิดเดินรถทำให้การค้าขายและการขนส่งสินค้าในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงมีมากขึ้น แม้แต่ชาวยังได้รับการบรรทุกขึ้นรถไฟในเวลากลางคืนโดยมีพ่อค้าจากเมืองนครราชสีมาออกซื้อข้าวเตรียมขนส่งทางรถไฟ จากการขยายเส้นทางรถไฟสายอุบลทำให้ราษฎรเพิ่มการผลิตจนทำให้ราคาข้าวสูงขึ้นกว่าเดิมถึง 4 เท่า มีการตั้งโรงสีแทบทุกเมือง การค้าข้าวที่เจริญขึ้นได้ขยายจากเมืองอุบลไปยังเมืองอื่นๆ โดยกลุ่มคนที่มีบทบาททางการค้าและได้รับผลประโยชน์จากการเปิดเดินรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนืออย่างมากคือกลุ่มคนจีน ในขณะที่คนพื้นเมืองไม่สามารถแข่งขันการค้ากับชาวจีนที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ได้ (หจข. ร.7 พ.5.2/3)

ในมณฑลภาคอีสานตอนล่างมีราษฎรเป็นชาวเขมรอาศัยอยู่มากได้แก่ เมืองนางรอง เมืองพิบูลมังสาหาร เมืองบุรีรัมย์และเมืองสุรินทร์ พระเจ้าฟี่ยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงบันทึกไว้ว่า

“...เวลานี้รถไฟได้เดินทางถึงสุรินทร์ มาเป็นเวลาไม่ถึงรอบปีแต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแห่งพื้นที่ได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจนพลเมืองแทบจะกลับตัวไม่ทัน...ชาวบ้าน

ซึ่งพื้นเดิมเป็นคนจนทำเลี้ยงชีพแต่เพียงชั่ววันหนึ่งๆ ก็พากันมีเงินเก็บได้จากการทำครั้ง... แม้กระนั้นก็ดีสินค้าเข้ายังกระพือขึ้นได้ทำให้ราษฎรทำนามากขึ้นหลายเท่าซึ่งแต่ก่อนทำ แต่พอกิน ทั้งนี้ด้วยอำนาจความสะดวกในทางคมนาคมอย่างเดียวนั้น...

... เมืองสุรินทร์...บ้านเมืองกำลังจะเจริญขึ้นเพราะเป็นปลายทางรถไฟ มีตลาด ห้องแถวคึกคักไม่ยิ่งหย่อนกว่าอุบลและกำลังสร้างทำอยู่อีกก็มีมาก เห็นถนัดว่ามีความ กระตือรือร้นต่อความเจริญอยู่เต็มภูมิ พลเมืองจังหวัดสุรินทร์เป็นเขมรเป็นพื้นเหมือนเช่น บุรีรัมย์ นางรอง มีลาวเจือปนเป็นส่วนน้อย...ในทางปกครองไม่ปรากฏว่ามีความ ยากลำบากอะไรกว่าพลเมืองธรรมดา..." (หจช. สบ.2.47/69)

แต่จากการที่ราษฎรแถบนี้ยังคงใช้ภาษาเขมรทำให้การติดต่อราชการล่าช้า เช่นการขึ้น ศาลยังต้องใช้ล่าม แม้ว่าเวลานั้นการเรียนหนังสือภาษาเขมรจะสูญสิ้นไป พระเจ้าพี่ยาเธอ กรม พระนครสวรรค์วรพินิตทรงเห็นว่าการขยายโรงเรียนสอนภาษาไทยจะช่วยทำให้ราษฎรเขมรมี สำนึกของความเป็นไทยมากขึ้น ความว่า "...ในเรื่องภาษาเขมรสอบสวนได้ความว่าวิชาหนังสือ ขอมสูญแล้ว ไม่มีใครเรียนและไม่มีที่เรียน ในทางปกครองที่จะให้เกิดสำนึกเป็นคนไทยนับว่าทำได้ ไปได้มากแล้ว ถ้าจัดการโรงเรียนให้เจริญขึ้นอีก และต่อไปการคมนาคมกับกรุงเทพฯ สะดวกขึ้น พลเมืองพวกนี้คงจะรู้สึกตัวเป็นไทยยิ่งขึ้นทุกวัน..." (หจช. สบ.2.47/69)

ระหว่างเสด็จประพาสเมืองสุรินทร์และเมืองศรีสะเกษ พระองค์ทรงบันทึกถึงการทำนา ของราษฎรที่ยังคงล้าหลังและขาดความรู้แบบสมัยใหม่ ความว่า

"...การที่จะแนะนำให้ใช้ปุ๋ยอันต้องจับจ่ายซื้อหา เช่น ปุ๋ยดินประสิว เป็นต้นนั้น น่าจะเป็นการยากเพราะราษฎรยังมีความโง่เขลาอยู่มาก อาจจะทำให้ความเชื่อถืออยากหรือ อาจจะไม่มีการซื้อปุ๋ยได้...อนึ่งวิธีทำนาของราษฎรในท้องถิ่นทางนี้ ยังมีประเพณีที่ล้าหลังต่อความเจริญอยู่มาก แม้จะเทียบกับวิธีการทำนาแผนโบราณใน มณฑลชั้นในก็ยังไม่สู้เปรียบ เช่น การลงแขกช่วยแรงงานเกี่ยวข้าว เป็นต้น ไม่มีประเพณีที่ ใช้กันทางนี้เลย มีแต่ต่างคนต่างเกี่ยวของตน การนวดข้าวก็ไม่ใช้นวดในลานด้วยแรง กระบืออย่างเช่นอย่างในมณฑลชั้นใน เขาใช้หีบเป็นฟอนๆ ฟาดด้วยแรงคน ซึ่งเป็นการ ลำบากเหน็ดเหนื่อยมาก..." (หจช. สบ.2.47/69)

เมื่อเศรษฐกิจในมณฑลภาคอีสานเจริญขึ้น พระองค์ทรงเห็นผลประโยชน์ที่สามารถเรียก เก็บจากราษฎรเพิ่มเติมโดยเรียกเก็บค่านาในเมืองสุรินทร์และเมืองขุขันธ์ ซึ่งขณะนั้นราษฎรไม่ได้

เสียค่านาและอากรอื่นๆ มีแต่เสียค่ารัชชูปการ เพราะรัฐบาลสยามต้องเอาใจราษฎรเพื่อไม่ให้ย้ายไปฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับราษฎรในมณฑลภาคอีสานไว้ว่า

“...เมื่อก้าวถึงภาษีอากร น่าจะต้องระลึกไว้ในใจอย่างหนึ่งว่า ราษฎรทางมณฑลภาคอีสานนี้ เดิมมานับว่าขาดการติดต่อกับมณฑลชั้นใน เพราะไร้การคมนาคมที่สะดวก ราษฎรจึงยังล้าหลังในอารยะธรรม จะบังคับ, จะเกณฑ์กันอย่างไรก็ทำได้ง่าย ไม่มีปากเสียง แต่รถไฟจะทำความคิดต่อขึ้นอย่างรวดเร็วถ้ารัฐบาลเผอเรอล่าช้าอยู่ ความติดต่อกันนั้นจะทำให้ราษฎรเปลี่ยนอัธยาศัยขึ้น เมื่อรถไฟเข้ากินไปแล้วจึงมาเริ่มคิดเก็บภาษีอากรอย่างมณฑลชั้นใน อาจจะมีเสียงร้องเดือดร้อนยิ่งกว่าที่จะทำเสียแต่บัดนี้...” (พจช. สบ.2.47/69)

นอกจากนี้ยังทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของราษฎรซึ่งสามารถดำรงชีวิตได้โดยใช้สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตน และเปรียบเทียบกับราษฎรในมณฑลพายัพที่อาศัยสิ่งที่มีในท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีวิตได้เสื่อมสูญไปมากแล้วซึ่งเป็นผลมาจากการขยายเส้นทางรถไฟ ความว่า

“...การครองอาชีพของราษฎร อาศัยที่เดิมมาไม่มีคมนาคมสะดวกติดต่อกับทางใต้ราษฎรจึงยังอยู่ในฐานะที่เลี้ยงตัวเองได้ด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคในพื้นที่เมือง ไม่ต้องอาศัยของจากทางอื่น เช่น เครื่องนุ่งห่มยังทำฝ้าย ทอผ้า และซุบซ้อมเอาด้วยสีอันทำขึ้นจากสัมภาระพื้นเมือง สีแดงใช้น้ำครั่ง, สีดำใช้มะเกลือ, สีน้ำเงินใช้ครามซึ่งปลูกเองหมักเอง, สีเหลืองใช้ขมิ้นเป็นต้น ว่าถึงเครื่องบริโภคน้ำตาลใช้เองจากอ้อย คือ งบน้ำอ้อย มีเครื่องหีบแผนโบราณ ทำกันตามบ้าน น้ำตาลโตนดและน้ำตาลมะพร้าวยังไม่มีใครทำเป็น...เกลือทำใช้ได้เองและแลกเปลี่ยนกันในท้องถิ่น วิธีเลี้ยงตัวเองภายในท้องที่ดังนี้ เมื่อเทียบกับมณฑลพายัพว่าสำหรับบริบูรณ์กว่าทางนั้น...ในมณฑลพายัพวิธีการหาเครื่องอุปโภคบริโภคโดยลำพังของพื้นเมืองเสื่อมสูญไปมากแล้ว ด้วยอำนาจทางคมนาคมเปิดทางสินค้าขึ้นไปสะดวกขึ้น...” (พจช. สบ.2.47/69)

ในขณะที่การทำมาหากินของราษฎรในมณฑลภาคอีสานยังมีการแข่งขันกันน้อย ต่างคนต่างทำมาหากินไม่เบียดเบียนกัน การออกโฉนดที่นายยังไม่ต้องรุกกล้าทะเลาะถึงโรงศาล คดีความอุกฉกรรจ์จึงแทบไม่มี ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงชื่นชมเป็นอย่างมาก ความว่า

“...อรรถคดีในโรงศาลแทบทุกจังหวัดทั่วไปมีน้อยที่สุด ทั้งแพ่งและอาญาซึ่งเป็น
 สิ่งที่น่านึกคิดอยู่มากกว่า จะมีอะไรเป็นมูลซึ่งทำให้ราษฎรอันมีจำนวนมากมายมีใจคอโอบ
 อ้อมอารีไม่เบียดเบียพิทิมากฎซึ่งกันและกัน คดีอุกฉกรรจ์เกือบจะไม่มี...คดีที่มีอย่างอื่นก็
 เพียงในข้อลักลัดทรัพย์สินเท่านั้น ได้ลองค้นมูลเหตุ ก็ยังหามูลพิสูจน์ไม่ได้ นอกจากว่า
 การอาชีพแข่งขันกันยังมีน้อย ต่างคนต่างทำแต่พอกินจึงไม่เบียดเบียนกัน เช่นที่นาเป็นต้น
 ในท้องที่อื่นๆ ทั้งที่ได้ออกโฉนดใหม่แล้วก็ยังมีรูกลักกันอยู่เสมออย่างชุกชุม ที่นี่ไม่มีการ
 แบ่งอาณาเขตร์แน่นอนโฉนดตราจองยังไม่มี แต่ก็หามีการรูกลักกันไม่ ส่วนในข้อคดี
 อุกฉกรรจ์นั้นเหตุใดจึงมีน้อยแปลไม่ออกทีเดียว นอกจากว่าพลเมืองยังเป็นคนใจคอเฉย
 และจึงมิใคร่มีข้อพิพาท อีกอย่างหนึ่งก็เพราะเป็นคนมักน้อยและสิ่งที่จะยั่วให้โลกเกิน
 ฐานะยังไม่ใคร่มี เช่น การเที่ยวเตร่รุ่มร่ามยังไม่พุ่มเฟิย การพนันก็ไม่ค่อยเป็นประเพณี
 เมือง เล่นแต่เบี้ยโบกอย่างเดียว...บ่อนผูกขาดไม่เคยได้มีตั้งเลย คนยังไม่ใส่ใจแตกหมกมุ่น
 ต่อการพนัน...เป็นเพราะเหตุนี้... ที่ทำให้ข้อคดีปล้นชิงทรัพย์น้อยที่สุด อนึ่งทางมณฑล
 อุดรก็เป็นเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน...(ตรงกันข้ามกับมณฑลจันทบุรี ซึ่งมีฆาตกรรมมาก)...
 มีข้อนำยินดีอีกประการหนึ่ง คนสุบผีนจำนวนน้อยนับว่าเบามากทีเดียว แต่การเสพสุรา
 อยู่ข้างจะดกคืน แม้กระทั่งผู้หญิง...” (หจช. สบ.2.47/69)

ในการตรวจราชการครั้งนี้ พระองค์ทรงขึ้นเครื่องบินสำรวจพื้นที่แถบเมืองอุบล โดยตั้ง
 ข้อสังเกตว่าราษฎรในมณฑลภาคอีสานประหลาดจากมณฑลอื่นๆ คือรู้จักเครื่องบินก่อนรถยนต์
 เพราะเครื่องบินมาลงแล้วตั้งแต่พ.ศ. 2465 จากนั้นมีการเดินอากาศไปรษณีย์ ในขณะที่รถยนต์เริ่ม
 เป็นที่รู้จักกันในพ.ศ. 2466 ทั้งนี้เนื่องจากภูมิประเทศที่ห่างไกลกันดาร ถนนบางช่วงตัดผ่านภูเขา
 ซึ่งเป็นอุปสรรคในการก่อสร้าง การใช้เครื่องบินในการเดินทางนี้ปรากฏว่าเป็นที่นิยมมากโดยมี
 พ่อค้านั่งเครื่องบินจากกรุงเทพฯ ไปเมืองนครราชสีมาโดยซื้อสินค้าบรรทุกลงเกวียนซึ่งใช้เวลา 10
 วัน และนั่งเครื่องบินไปรอรับสินค้าล่วงหน้า โดยเมืองยโสธร¹⁰ เมืองสกลนครและเมืองนครพนม มี
 สนามบินเช่นกัน

แม้ว่าถนนเชื่อมเมืองสำคัญต่างๆ ในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงจะถูกสร้างขึ้นจนสามารถขนส่ง
 สินค้าได้รวดเร็วขึ้น เช่น เส้นทางจากเมืองนครพนมไปเมืองอุดรเดิมใช้เวลาเดินทาง 12 วันแต่
 สามารถไปได้ด้วยรถยนต์เพียง 1 วันเท่านั้น หรือที่เมืองยโสธรมีถนนเชื่อมโยงเมืองสำคัญๆ หลาย
 เมือง เช่น เมืองอุบล เมืองมุกดาหาร เมืองนครราชสีมา เมืองบุรีรัมย์ เมืองธาดูพนม เมืองร้อยเอ็ด

¹⁰ ขณะนั้น ยโสธร เป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดอุบล

เป็นต้น แต่ยังคงมีอุปสรรคเรื่องสะพานข้ามลำน้ำที่ยังต้องใช้แพข้าม ทำให้การคมนาคมในภาพรวมยังไม่ดีเท่าที่ควร

ในมณฑลอุดร แถบเมืองสกลนครเมืองนครพนม พระเจ้าฟ้างุ้ม กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงตั้งข้อสังเกตว่าราษฎรแถบนี้เป็นชาวญไทยแต่มีกิริยาเป็นคนลาวและเริ่มแต่งกายตามแบบกรุงเทพฯ ทั้งๆ ที่เมืองอุบลซึ่งอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ มากกว่ายังไม่มีใครแต่งกายเช่นนี้ ความว่า

“...ในการค้าขายปรากฏว่าเมืองสกลนครเจริญดียิ่งกว่าเมืองอื่นๆ ในมณฑลอุดร เพราะราษฎรฉลาดในการค้าขายมานานแล้ว ราษฎรส่วนมากในสกลนครเป็นชาติญไทย หมายความว่าไทยชาวญเขา ถิ่นเดิมอยู่ทางแถบญเขาเหนือเมืองหลวงพระบาง การแต่งกายและอยู่กินในปัจจุบันนี้ไม่ผิดอะไรกันกับพวกลาว...น่าเห็นใจประหลาดอีกข้อหนึ่งว่า ประเพณีนิยมในการแต่งกายทางกรุงเทพฯ ได้ขึ้นมาถึงทางนี้ก่อนทางล่าง...ที่สกลนครนี้มีหญิงแต่งกายตามกรุงเทพฯ หนาตา...เสื้อเข้าแบบสมัยนิยมและไว้ผมยาวผมเปียเป็นต้น ...อนึ่งเรื่องผมนี้ได้ความว่าการที่ทั้งประเพณีไว้ผมยาวเดิมไปตัดสั้นตามแบบกรุงเทพฯ ขึ้นก่อนนั้น เป็นไปโดยอำนาจข้าหลวงกรุงเทพฯ แนะนำหรือบังคับแล้วก็เลยเป็นประเพณีทั่วถึง เพราะฉะนั้นการที่ไว้ผมยาวเวลานี้เป็นการกลับไปไว้ใหม่ตามนิยมแห่งกรุงเทพฯ ไม่ใช่ผมยาวประเพณีเดิมซึ่งนับว่าสูญไปครั้งหนึ่งอย่างสิ้นเชิง...” (หจข. สบ.2.47/69)

ในเมืองนครพนม พระองค์ทรงตรวจราชการโดยการนั่งเครื่องบินจากเมืองสกลนครไปเมืองนครพนม ทรงเห็นว่าเมืองนครพนมนี้มีชาวญวนจากเมืองวินห์ (Vinh) อาศัยอยู่มาก ถนนหนทางรวมทั้งสิ่งปลูกสร้างได้รับการพัฒนาดีมาก เนื่องจากพระยาอดุลยเดช ผู้ว่าราชการเมืองนครพนมเอาใจใส่โดยเลียนแบบการสร้างอาคารจากเมืองท่าแขกและเมืองเวียงจันทน์ของฝรั่งเศส ซึ่งในทัศนะของพระองค์ ตัวเมืองนครพนมขณะนั้นมีความเจริญกว่าเมืองท่าแขกถึง 10 เท่า จากนั้นพระองค์เสด็จไปเมืองท่าแขกของฝรั่งเศส ซึ่งได้รับการพัฒนาถนนให้รถยนต์สามารถเดินทางไปออกทะเลทางเมืองวินห์ได้ภายใน 1 วัน จากเมืองวินห์สามารถเดินทางไปเมือง ฮานอย ได้ทั้งทางรถไฟและรถยนต์ ทำให้การเดินทางจากเมืองท่าแขกไปเมืองฮานอยใช้เวลาเพียง 2 วัน ซึ่งเส้นทางดังกล่าวเป็นคู่แข่งทางเศรษฐกิจที่สำคัญของหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง ที่น่าสนใจคือ พระองค์ทรงบันทึกถึงประเพณีการทำบายศรีต้อนรับของคนลาวฝั่งซ้ายในเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งมีความคลึงกับราษฎรลาวฝั่งขวา

ในการตรวจเส้นทางสินค้าที่ผ่านเข้าออกระหว่างพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงกับเขตฝรั่งเศสนั้น พระองค์เห็นว่าถนนเชื่อมต่อระหว่างฝั่งขวาแม่น้ำโขงไปยังเมืองสำคัญๆ ของฝรั่งเศสได้รับการ

พัฒนามากขึ้น เช่น ถนนจากพิบูลมังสาหารไปช่องเม็กมีการถมดินและมีรถยนต์ฝรั่งเศสรับขนสินค้าจากท่าข้ามเมืองปากเซมายังพิบูลมังสาหารทุกวัน ดังนั้นพระองค์ทรงเห็นว่าสยามต้องเร่งสร้างถนนในมณฑลอุดรไปเมืองนครพนมและเมืองหนองคายเพื่อเชื่อมต่อทางรถไฟจากเดิมมีโครงการจะสร้างไปถึงเมืองขอนแก่นเท่านั้น

ในการเสด็จตรวจราชการครั้งนี้ พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตถึงความเชื่อของราษฎรพื้นเมืองที่น่าสนใจไว้ เช่น ในเมืองอุบล มีสังฆฝรั่งเศสได้เผยแพร่ศาสนาโดยใช้วิธีรับเลี้ยงลูกราษฎรชาวลาโวที่มารดาถึงแก่กรรมมาเลี้ยงดู เนื่องจากราษฎรแถบนี้มีความเชื่อว่า “...พวกลาวมักกลัวผีจะมารังควาน ก็มอบให้บาดหลวงไปอย่างง่ายดายตายหรือมีคนนั้นก็มักสละทิ้ง บาดหลวงก็คอยรับเลี้ยงไว้จัดว่าเป็นบุญกุศลอันดีงามอยู่...” แสดงถึงความเชื่อเรื่องผีซึ่งมีมากจนราษฎรไม่กล้านำเด็กเกิดใหม่มาเลี้ยงดู อีกเรื่องหนึ่งคือศาลปู่ตา ที่พระองค์ทรงพบระหว่างทางเมืองอุบลและเมืองยโสธร พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตถึงความเชื่อดังกล่าวว่าเป็นสิ่งดีที่ช่วยรักษาป่าไม้ไว้ได้ ความว่า “...ในเขตอุบลมีไร่นาบริบูรณ์จึงยะโสธร ยังเป็นป่าแต่น้อยที่สุด และในป่านั้นมักอาศัยเป็นที่ตั้งหมู่บ้านหรือมีชะนั้นเป็นที่สิงสถิตของเทพยดาซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ปู่ตา” ที่ใดมีศาลปู่ตา ในบริเวณนั้นก็ไม่มีใครบังอาจตัดไม้ใหญ่ กลายเป็นวิธีสงวนพันธุ์ไม้ใหญ่ไว้ได้อย่างดี...” (พจช. สบ.2.47/69) นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องการเรียกขวัญโดยทุกแห่งที่พระองค์เสด็จไป ราษฎรจะจัดพิธี “บายศรีเชิญขวัญ” หรือที่ราษฎรมณฑลพายัพเรียกว่า “ทูลพระขวัญ” ซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน

ในภาพรวมจากการเสด็จตรวจราชการครั้งนี้ พระเจ้าฟ้ายาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเห็นว่ามณฑลภาคอีสานและมณฑลนครราชสีมาที่มีพื้นที่ราว 1 ใน 3 ของสยาม แม้ว่าผืนดินไม่อุดมสมบูรณ์แต่ก็เหมาะกับการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และเป็นภาคหนึ่งที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจสำหรับสยาม โดยมีจำนวนพลเมืองรวมกันเกือบ 3 ล้านคน และมีราษฎรจากมณฑลอื่นๆ อพยพมาอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะมีอุปสรรคในการคมนาคมทำให้เกิดความรู้สึกห่างเหินซึ่งกันและกัน แต่พระองค์ทรงมีทัศนคติในแง่ดีกับราษฎรในแถบนี้โดยเห็นว่า

“...จำนวนพลเมืองส่วนข้างมากมีสัญชาติเป็นลาว ยังอ่อนในอารยธรรมก็น้อยใจแคบและการติดต่อถึงกันกับภาคอื่นแก่พระราชอาณาเขตยังมีน้อย ความรู้สึกต่อสัญชาติจึงยังอยู่ในวงแคบ ยังบกพร่องในความรู้สึกแห่งความเป็นชาติไทยร่วมกันในส่วนใหญ่ อันเป็นฐานที่ตั้งของการเมือง โดยที่ประชาชนส่วนข้างมาก กล่าวคือ พวกลาว แม้ยังอ่อนในอารยธรรมก็มีใจอ่อนไปในทางข้างร้าย มีอาการรักสงบไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน คดีอุกฉกรรจ์มีน้อยที่สุด แม้ข้ออรรถคดีพิพาทกันทางแพ่งก็ยังมีน้อย ความยำเกรงต่อ

เจ้าหน้าที่มีมาก ว่านอนสอนง่ายไม่สู้ก็เลยจรร้านต่อการทำงาน มีความสมัครรับจ้างเป็นกรรมกร และในการสาธารณะประโยชน์ยังขอแรงกันได้ง่ายปราศจากความรังเกียจ...”

“...โดยที่ดินแดนของประเทศใกล้เคียงร่วมพรมแดนไม่เป็นทำเลที่ทำกินดีเท่าในภาคอีสาน ทั้งมีอุปสรรคโดยธรรมชาติก็คืดขวาง อันจะทำทางคมนาคมไปสู่ทะเลต่อเรื่องกับเมืองท่าเรือไม่สะดวก เท่าทางฝ่ายมณฑลอิสานเข้าทางพระราชอาณาเขตร์ออกสู่ทะเล แวนแคว้นดินแดนเหล่านี้จึงต้องอาศัยประเทศสยามในทางเศรษฐกิจจนกว่าจะได้ทางคมนาคมสะดวกในทางอื่น หากทางคมนาคมในพระราชอาณาจักรทำก้าวหน้าทันอยู่ ความเป็นใหญ่ของเราในทางเศรษฐกิจก็จะดำรงอยู่ และจะคงดูแลเอาประโยชน์ทางแวนแคว้นดินแดนของฝ่ายฝรั่งเศสเข้าหากกรุงสยามอยู่เรื่อยไป...”

หนึ่ง การศึกษาเป็นวัตถุประสงค์ที่สำคัญที่สุดที่จะยังความสำนึกต่อความรักชาติ เป็นส่วนรวมและยังปิตุภูมิธรรมให้เกิดขึ้นในทางที่พึงปรารถนา และในการนี้การลูกเสือเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่สุด...ในการเลือกเจ้าพนักงานครูบาอาจารย์เป็นต้น ไม่ควรจะขยายต่อการที่จะส่งคนดีที่สุดไปทางภาคอีสาน สอง ในทางปกครอง มีข้อสำคัญที่จะต้องอบรมน้ำใจราษฎร แนะนำให้เป็นไปในทางที่ดี ตลอดจนในการอาชีพที่จะเป็นผลดีแก่บ้านเมือง เพราะประชาชนยังหัวอ่อนไม่กระด้างอย่างคนมณฑลขึ้นใน จึงกำลังเป็นโอกาสดี หากละเลยไปเสียจะทำได้ยากในวันข้างหน้า เพราะฉะนั้นกระทรวงมหาดไทยไม่ควรจะเห็นไปว่ามณฑลภาคนี้มีใจผู้ร้ายน้อย ราษฎรอ่อนโยนจึงเป็นท้องที่ปกครองง่าย แล้วเอาเป็นแหล่งส่งคนอ่อนความสามารถไป ความต้องการแห่งท้องที่นี้ เป็นไปทางผู้ปกครองที่เป็นคนเที่ยงธรรม มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารีย์เมตตากรุณาแก่ราษฎรมีนิสัยที่จะทำความเชื่อถือให้เกิดขึ้นได้ในหมู่ราษฎร และเอาใจใส่แนะนำสั่งสอนในการอาชีพและความเป็นพลเมืองดี ส่วนคนที่มือมีฝีมือในการปราบปรามใจผู้ร้ายไม่จำเป็นต้องใช้ทางมณฑลอิสานนี้เลย...” (หจข. สป.2.47/69)

แม้ว่ารัฐบาลสยามได้พยายามพัฒนาพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้มีความเจริญเหมือนมณฑลขึ้นใน แต่ยังคงมีอุปสรรคในด้านต่างๆ เช่น สภาพภูมิประเทศที่ยังทุรกันดาร ความบกพร่องของข้าราชการ ความยากจนของราษฎร การไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งอุปสรรคเหล่านี้ปรากฏเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์อย่างต่อเนื่อง เช่น หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2470 ลงข่าวว่าราษฎรจากอำเภอบ้านดง จังหวัดขอนแก่น เขียนจดหมายร้องเรียนเรื่องการกะเกณฑ์แรงงานราษฎรไม่เป็นไปตามพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง โดยราษฎรถูกเกณฑ์ราว 3 - 4 ครั้งๆ ละ 3 - 4 วันต่อเดือน บ้านใดไม่มีราษฎรชายอยู่มักถูกลักโคกระบือได้รับความ

เดือดร้อน (หจช. ร.7 ม.26.5ก/30) หนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2471 ลงข่าวจังหวัดอุดร พระญาณดิลก ผู้แทนเจ้าคณะมณฑลอุดรออกตรวจการคณะสงฆ์ที่เมืองหนองคาย และเมืองนครพนม และพบว่าการคมนาคมในพื้นที่ดังกล่าวยังคงยากลำบากในฤดูฝนและมีโรคหัดระบาดที่อำเภอบ้านผือและอำเภอเพ็ญทำให้ราษฎรเสียชีวิตจำนวนมาก (หจช. ร.7 ม.26.5ก/27)

หนังสือพิมพ์ศรีกรุง วันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2471 ลงข่าวความไม่เป็นธรรมในจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น ที่อำเภอพนมไพร กำหนดให้ราษฎรนำสัตว์พาหนะไปจดทะเบียนโดยเสียเงินให้ราชการตัวละ 50 สตางค์ โดยแบ่งให้รัฐ 25 สตางค์ กำหนดผู้ใหญ่บ้าน 25 สตางค์ แต่พวกกำนันผู้ใหญ่บ้านกลับไม่ได้เงินโดยอำเภอนำเงินไปซื้อของใช้โดยไม่ทำทะเบียนเป็นการไม่ยุติธรรมต่อกำนันผู้ใหญ่บ้าน (หจช. ร.7 ม.26.5ก/28) หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง วันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2471 รายงานว่าจังหวัดอุบลการศึกษายังไม่เจริญ แม้ว่ารัฐบาลกำหนดให้เก็บเงินศึกษาพลีจากราษฎรชายหัวละ 2 บาท แต่ราษฎรยากจนไม่มีให้จึงถูกยึดทรัพย์เนื่องๆ ราษฎรบางคนไม่ให้ลูกไปโรงเรียนเพราะต้องการให้ช่วยเลี้ยงวัวควาย โดนปรับเงินก็ยอม ในขณะที่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงฝรั่งเศสให้การศึกษาเปล่านั้นกับราษฎร (หจช. ร.7 ม.26.5ก/38) หนังสือพิมพ์หลักเมือง วันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2471 บทความของ ณ โคราช (นามปากกา) กล่าวถึงจังหวัดบุรีรัมย์ว่าพลเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวเขมร ในที่ว่าการอำเภอเมืองข้าราชการเป็นชาวเขมรทั้งหมดยกเว้นนายอำเภอผู้เดียวที่เป็นคนไทย ทำให้ทำงานร่วมกับลูกน้องไม่ได้เพราะพูดเขมรไม่รู้เรื่อง (หจช. ร.7 ม.26.5ก/52)

ที่น่าสนใจคือบทความ “สภาพการณ์แห่งภาคอีสาน” ของ แม่น้ำโขง (นามปากกา) ที่เขียนเปรียบเทียบภาคอีสานกับภาคอื่นๆ ว่าไม่ได้รับความสนใจจากราชการเท่าที่ควร ภาคเหนือมีสินค้าสำคัญคือไม้สัก ภาคใต้คือดีบุก ภาคกลางคือข้าว และตั้งคำถามว่าภาคอีสานจะเป็นขุมทรัพย์ให้ประเทศไทยได้อย่างไร ในเมื่อไม่ได้รับการเอาใจใส่จากกระทรวงต่างๆ เท่าที่ควร และแสดงความกังวลว่า “...เวลานี้ภาคอีสานเปนนยุคหัวต่อเก่ากับใหม่ ถ้าพลเมืองกลับตัวทัน ผลแห่งความเจริญก็จะตกได้แก่พลเมือง ถ้าไม่ทันน่าจะเกรงจะถึงหายนะ ขณะนี้เริ่มถูกชาวต่างชาติรุกอยู่แล้ว...ฉะนั้นในภาคนี้กรรมการควรคิดจัดการป้องกันเป็นพิเศษ...” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความเชื่อและความ เป็นอยู่ของชาวอีสานที่ล้าหลังความว่า

“...ชาวภาคอีสาน...ยังมีประเพณีนิยมถือผีถือกลางกันอยู่อีกเป็นจำนวนมาก เห็นว่าการถ่วงความเจริญ ควรจะจัดการห้ามเสียบ้าง เช่น การถือผี ควรมีประกาศห้ามขาด ด้วยผีบ้าผีบุญครั้งก่อนก็เกิดขึ้นแต่เรื่องนี้เอง...การบริโภคการกินอาหารสุกๆ ดิบๆ เช่น พร้า หรือลาภก้อยเหล่านี้เหมาะสำหรับสมัยก่อน ด้วยสัตว์ปราศจากโรค เวลานี้

บ้านเมืองหนาแน่น เนื้อสัตว์ไม่บริสุทธิ์ค้ำคั้น เนื้อเป็นสิ่งนำโรคได้มาก...ควรแนะนำให้ เลิกกินอาหารเนื้อสัตว์ดิบเสีย..." (หจข. ร.7 ม.26.4/78)

รายงานข่าวและบทความเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่รัฐบาลสยามได้ พยายามกระทำในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก แต่จากการที่หนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ รายงานข่าวจังหวัดต่างๆ ในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ่อยครั้ง แสดงให้เห็นถึงการยอมรับ สถานะของราษฎรแถบนี้ว่าเป็นคนไทยร่วมชาติเดียวกัน และความรู้สึกแบ่งแยกว่าเป็นไทย – ลาวน่าจะลดน้อยลง

ในพ.ศ. 2473 สยามทราบข่าวการเคลื่อนไหวของญวนซึ่งเป็นหัวหน้าคณะคอมมิวนิสต์ แห่งมณฑลอุดร ซึ่งเป็นคนญวนมาจากเมืองเว้ เข้ามาทำการชงชุมผู้คนเพื่อขับไล่จักรวรรดินิยม ฝรั่งเศส และตามจับตัวได้ที่สถานีรถไฟหัวลำโพง เมื่อค้นตัวจึงพบเอกสารเผยแพร่ความคิดลัทธิ คอมมิวนิสต์หลายฉบับ เช่น แถลงจากคณะกรรมการแห่งคอมมิวนิสต์ในสยาม ลัทธิโซเวียต สำหรับประเทศอานาม ฯลฯ (หจข. ร.7 ต.1./24) ซึ่งการเผยแพร่ความคิดดังกล่าวไม่ต้องพระราช ประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้รัฐบาลสยามจับตาดูการเคลื่อนไหวของ คนกลุ่มนี้ในมณฑลอุดรมากยิ่งขึ้น

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 ปีถัดมารัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติ ว่าด้วยระเบียบการบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2476 ส่งผลให้ระบบการปกครอง แบบเทศาภิบาลสิ้นสุด มีการแบ่งการปกครองเป็นจังหวัดและรวมแต่ละจังหวัดในภูมิภาคเข้าเป็น ภาค มีผู้ว่าราชการภาคเป็นผู้บริหารสูงสุดขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย พื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งมี ชื่อเรียกมณฑลต่างๆ จึงถูกรวมกันเรียกว่าภาคอีสาน (दारาร์ตัน เมตตาริกานนท์, 2546, หน้า 80)

ในช่วงเปลี่ยนผ่านทางการปกครอง คณะราษฎรได้ส่งตัวแทนไปปาฐกถาชี้แจงพระ ธรรมนูญใหม่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วภาคอีสาน มีจดหมายร้องเรียนและเสนอแนะให้มีการปรับปรุงการ ปกครองในภาคอีสานส่งมาถึงคณะราษฎรจำนวนมาก เช่น จังหวัดนครราชสีมา เมื่อคณะราษฎร ส่งตัวแทนไปชี้แจงที่สโมสรเสือป่า ได้รับจดหมายจากกลุ่มนายควมและข้าราชการจังหวัด นครราชสีมาแสดงความเห็นด้วยกับการกระทำของคณะราษฎร และสนับสนุนให้ผู้แทน คณะราษฎรเดินทางไปชี้แจงทั่วภาคอีสาน เนื่องจาก

“...ข้าพเจ้าขอเรียนว่าในภาคอีสานนั้นราษฎรยังอ่อนในการศึกษามากนิยมเชื่อ ในเรื่องที่ไม่เป็นไปได้อย่างต่าง ๆ เช่น “ผีบุญผีป่า” เป็นต้น. ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าหากคณะราษฎรจะ กรุณาส่งผู้แทนไปบรรยายเปิดหูเปิดตาให้แก่ราษฎรในภาคอีสานให้ทั่วถึงกันแล้ว จะเป็น

ประโยชน์แก่ประเทศและคณะราษฎรเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเห็นแก่เพื่อนร่วมชาติในภาคอีสาน ...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (หจข. [สร.0201.25/168](#))

จดหมายของ หลวงวิวัฒน์ศุภกิจ ข้าราชการในมณฑลอุดร เสนอให้ละเว้นการเก็บเงินค่านา ในมณฑลอุดรเพราะเป็นพื้นที่ชายพระราชอาณาเขตติดกับฝรั่งเศสและห่างจากกรุงเทพฯ¹¹ การค้าขายในมณฑลอุดรยังไม่แพร่หลาย ราษฎรส่วนใหญ่ฐานะยากจน ความว่า “...ราษฎรในมณฑลอุดรมักถือเสียว่าเขามีข้าวกินมีเรือนอยู่ ก็เป็นความสุขของเขาแล้วโดยราษฎรยังเกียจคร้านในการหาเงินมาก เนื่องจากบ้านเมืองยังไม่เจริญ พลเมืองยังโง่เขลามาก...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (หจข. [สร.0201.25/288](#))

จดหมายจาก พระยาประเสริฐสงคราม เสนอความเห็นที่จำนวนพลเมืองในท้องที่มณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรมีจำนวนมากโดยยอดสำมะโนครัวรวม 3,998,033 คน ซึ่งขณะนั้นทั่วทั้งสยามมีพลเมือง 12 ล้านเศษ จำนวนราษฎรสองมณฑลรวมกันเท่ากับ 1 ใน 4 แต่ที่ผ่านมารัฐบาลไม่ค่อยใส่ใจ ผู้ใหญ่หรือเจ้าหน้าที่ชั้นสูงไม่ค่อยออกตรวจการเพราะการคมนาคมไม่สะดวก ดังนั้น “...คนจำพวกนี้จึงอยู่ในฐานะเป็นชาวป่าดอนไม่มีใครรู้จักการที่เป็นประโยชน์ของชาติ...” (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย) (หจข. [สร.0201.25/213](#)) จดหมายของนาย รวม ยอดทำย ราษฎรจังหวัดนครราชสีมา เสนอความเห็นที่ราษฎรมณฑลนี้ “...ถือตัวไม่ชอบให้ใครเรียกว่าเขาเป็น “ลาว” เรา มีกำไรอยู่ตรงความถือตัวนี้มาก แต่ที่น่าเสียใจที่ทางราชการไม่ได้ทำอะไรให้เป็นเครื่องปลุกใจกล่อมใจราษฎรภาคนี้เสียเลย เขารู้สึกว่าพวกเขาเป็นลูกเมียหย่อยของชาวเมืองใต้...” (หจข. [สร.0201.25/217](#)) จดหมายทั้ง 4 ฉบับชี้ให้เห็นว่าในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง การรับรู้ที่มีต่อราษฎรฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือที่เรียกกันว่าภาคอีสานในปัจจุบันคือ ยากจน เกียจคร้าน ขาดการศึกษา เชื้อในผืนบุญผืนป่าซึ่งถือเป็นเรื่องล้าหลังในทัศนะของกรุงเทพฯ

อุปสรรคด้านการคมนาคมและจำนวนราษฎรซึ่งมีมากในภาคอีสานทำให้การบริการของรัฐในด้านต่างๆ ไม่สามารถทำได้ทั่วถึง ดังจดหมายของ นายสงวน ศิลป์เจริญ ราษฎรจากอำเภอเมืองไชยบุรี จังหวัดหนองคาย เสนอความเห็นในการจัดการปกครองของรัฐในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านสาธารณสุขที่ยังไม่เพียงพอและเสนอให้ตั้งโรงพยาบาลตามมณฑลชายแดน เช่น มณฑลพายัพ มณฑลอุดร โดยคำนวณอัตราส่วนจากจำนวนราษฎร และเพิ่มแพทย์ประจำอำเภอและตำบลเช่นเดียวกับที่ฝรั่งเศสจัดการในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (หจข. [สร.0201.25/239](#))

¹¹ ขณะนั้นรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือเปิดเดินรถถึงสถานีบ้านกึ่งไผ่ อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น

จดหมายของ ขุนบรรณเทาศนา เสนอให้ปรับปรุงการสาธารณสุขในมณฑลอิสานในลักษณะเดียวกันนี้ (หจข. สร.0201.25/204)

การเปรียบเทียบการปกครองในภาคอีสานกับพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นสิ่งที่ปรากฏในจดหมายจากราชฎรบ่อยครั้ง ทำให้กรุงเทพฯ ยังคงรู้สึกกระแวงว่าฝรั่งเศสอาจเข้ามามีอิทธิพลเหนือราชฎรอีสาน ดังปรากฏในจดหมายของ นายสวาสติ ศตะนาวิน ข้าราชการจากกรมบัญชากลางแสดงความเห็นถึงนายกรัฐมนตรีให้ระงับการเมืองในภาคอีสานให้มากเพราะฝรั่งเศสให้ความช่วยเหลือราชฎรแถบนี้หลายประการ เช่น การอนามัยมีการแจกยาให้ราชฎร ทางกสิกรรมฝรั่งเศสช่วยเหลือเครื่องมือมาให้ทดลองใช้ฟรี ดังนั้น นายสวาสติ ศตะนาวิน จึงแนะนำนายกรัฐมนตรีว่าควรให้ความสำคัญกับข้าราชการที่ถูส่งไปประจำการในภาคอีสานว่าต้องเป็นผู้มีความประพฤติดีและไม่วางอำนาจใส่คนลาว ไม่เช่นนั้นราชฎรอาจหนีไปอยู่กับฝรั่งเศส (หจข. สร.0201.25/569)

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอีกตัวอย่างหนึ่งคือจดหมายของ “นายชื่อตรงต่อรัฐบาลไทย” (นามปากกา) ร้องทุกข์ว่าข้าราชการพื้นเมืองไม่ได้รับความเสมอภาคในการทำราชการเช่นคนไทย ความว่า

“...ข้าพเจ้าขอเรียนต่อไปว่า ข้าพเจ้าเป็นราชฎรผู้หนึ่ง ซึ่งได้เห็นความเปนไปของข้าราชการบางจำพวกคือข้าราชการพวกลาวทางอุดรธานี เหตุไรจึงไม่ค่อยได้รับราชการเงินเดือนดังข้าราชการไปจากกรุงเทพฯ คือข้าราชการมาจากกรุงเทพฯ นั้นความรู้และความชำนาญเสมอกัน พวกไปจากใต้เหตุไรจึงได้รับเงินเดือนชั้นหนึ่งก็มีมาก ส่วนพวกข้าราชการลาว เหตุไรไม่ค่อยได้รับเงินเดือนชั้นหนึ่งบ้าง เพราะเหตุไรนี้เห็นจะเป็นด้วยพวกหัวหน้าการ ไม่รักพวกลาวบ้างเลยการจึงได้เปนไปเช่นนั้น ถ้ารัฐบาลทำไม่เสมอหน้าเช่นนี้ ก็ควรให้พวกลาวเปนอิสระเสียต่างหากจะดีกว่า...หรือรัฐบาลกลัวพวกลาวจะดีกว่าพวกกรุงเทพฯ อย่างนั้นหรือ...หรือทางราชการจะปล่อยให้พวกลาวอุดรเปนอิสระต่างหากจะไม่คิดแก้ไขแล้วก็แล้วไป ข้าราชการพวกลาวกระทำผิดเล็กๆ น้อยๆ พลอยหาเหตุผลเอาออกอย่างนี้เสมอ ส่วนข้าราชการพวกไทยถึงจะมีเรื่องฟ้องร้องมาถึงสภาราชฎรหรือกระทรวงก็ไม่จัดการให้อย่างไร...ถ้ารัฐบาลไม่รีบแก้ไขดังกราบเรียนมานี้ บางทีจะมีเหตุใหญ่เกิดขึ้นต่อไปก็เปนได้...” (หจข. สร.0201.25/591)

ความรู้สึกแบ่งแยกไทย – ลาว จนทำให้ราชฎรอีสานเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจในการเลือกปฏิบัติต่อข้าราชการพื้นเมืองรวมไปถึงคนพื้นเมืองแล้ว ยังมีเรื่องความรู้สึกน้อยใจที่ได้รับการดูถูกในด้านอื่นๆ อีกเช่น จดหมายจาก นายอัมพร ศรีกาพิสินธุ์ กำนันตำบลโนนศิลา จังหวัดกาฬสินธุ์

ร้องเรียนว่าหญิงสาวในภาคอีสานโดนหลอกจนเสียตัวและต้องเป็นจำนวนมาก และได้รับการดูถูกว่าโง่จากราษฎรภาคอื่นๆ เนื่องจากไม่รู้จักร้องร้องปกป้องตนเอง ความว่า “...มีผู้ชอบกล่าวว่า ราษฎรภาคนี้โง่ เพราะไม่รู้จักร้องร้องในเมื่อตนถูกเสียหายเพราะการกระทำอันมิชอบของผู้อื่นนั้น ...ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ที่เขาอดทนอยู่ได้ก็โดยมีสิ่งขัดข้องจำเป็นนั่นเอง ทั้งเป็นที่ไกลความรู้เห็นของเจ้านายผู้ใหญ่เสียด้วย...” ซึ่งสภาพทั่วไปของราษฎรในภาคอีสานเวลานั้นส่วนใหญ่มีนาครอบครัวละ 1 แปลง โคกระบือเพียง 1 – 2 ตัวเท่านั้น ไม่สามารถนำไปขายเพื่อนำเงินมาสู้คดีในศาลซึ่งมีค่าใช้จ่ายราว 30 – 40 บาทเพื่อให้ศาลรับฟ้องได้ (หจช. สร.0201.25/605)

จดหมายของราษฎรที่เขียนร้องเรียนมายังคณะราษฎรในช่วงเวลานี้สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำอันเกิดจากการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกับภาคอื่นๆ ในด้านการศึกษา การสาธารณสุขและการคมนาคม อีกทั้งแสดงถึงทัศนคติของคนที่มิต่อราษฎรภาคอีสาน ส่งผลให้ราษฎรภาคอีสานเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่าท้องถิ่นของตนไม่ได้รับการพัฒนาเท่าเทียมกับภาคอื่นๆ และได้รับการดูถูกจนเกิดเป็นกระแสการรวมตัวของคนอีสาน ดังที่ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ เรียกว่า “ท้องถิ่นนิยม” หรือ “ภูมิภาคนิยม”¹²

3. กลุ่มลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทัศนคติที่มีต่อกลุ่มลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือการเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศสเพื่อพัฒนาการค้า การคมนาคมและปักปันเขตแดนให้มีความชัดเจนมากขึ้น ในพ.ศ. 2469 พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ตระวราชการริมแม่น้ำโขงได้บันทึกรายละเอียดเมืองท่าสำคัญระหว่างฝั่งซ้ายและฝั่งขวา เส้นทางสินค้าที่ถูกส่งไปยังหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายทั้งจากฝั่งสยาม จากเมืองฮานอยและไซ่งอนที่วางขายในแถบนี้ โดยขณะนั้นหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายได้รับการรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งในอินโดจีนของฝรั่งเศสและไม่ได้รับการยอมรับว่ามีฐานะเป็นประเทศอีกต่อไป (Soren Ivarsson, 2008, p.69 – 70) แต่สยามและฝรั่งเศสยังไม่สามารถจัดตั้งด่านภาษีในเขต 25 กิโลเมตรริมฝั่งแม่น้ำโขงเนื่องจากติดในสัญญาที่ทำไว้ร่วมกันตั้งแต่พ.ศ. 2436 ในการตราตราชาการครั้งนี้ พระยาราชเสนาตั้งข้อสังเกตถึงทัศนคติของผู้คนในอินโดจีนที่มีต่อรัฐบาลสยามไว้ว่าชนชั้นกลางและราษฎรทั่วไปเกลียดชังสยามเพราะคิดว่าสยามแทรกแซงอินโดจีนทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจ (หจช. ร.7 ม.4.1/6)

การตราตราชาการครั้งนี้ทำให้สยามทราบว่าหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายได้รับการพัฒนาการคมนาคมอย่างมากโดยมีเครื่องบินรับส่งเมลล์ (ภาพที่ 4.21) และเรือกลไฟกินน้ำตื้นของฝรั่งเศส

¹² ดูเพิ่มเติมใน, ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. กรุงเทพฯ: มติชน.

เดินเรือตั้งแต่เมืองโขง (ตอนใต้ของมณฑลอุบล) ขึ้นไปจนถึงเมืองเวียงจันทน์ตอนหนึ่งโดยเดินสวนกันทุกๆ 7 วัน อีกตอนหนึ่งคือตั้งแต่เมืองเวียงจันทน์ เมืองปากลายและเมืองหลวงพระบางโดยใช้เรือชะล่า

ภาพที่ 4.21 เครื่องบินรับส่งเมลที่เมืองเวียงจันทน์
ที่มา (mekongexpress.com, 2011)

สยามเองได้รับประโยชน์จากการเดินเรือนี้ในการรับส่งเมลไปยังมณฑลอุดร นอกจากนี้ยังมีรถยนต์วิ่งประจำทางระหว่างเมืองฮานอย เมืองเวียงจันทน์และเมืองท่าแขก (ตรงข้ามเมืองนครพนม) เพื่อขนสินค้ามาขายตามริมแม่น้ำโขง ในขณะที่การพัฒนาการคมนาคมหัวเมืองลาวฝั่งขวาของสยามเป็นไปอย่างล่าช้า มีแต่ทางเกวียนระหว่างอำเภอและเมืองเท่านั้นซึ่งใช้เวลาเดินทางหลายวัน เช่น จากเมืองอุดรไปเมืองนครพนมใช้เวลา 12 วัน ทั้งๆ ที่สินค้าหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายส่วนใหญ่นำมาจากกรุงเทพฯ และเมืองนครราชสีมา

ฝรั่งเศสต้องการให้สยามสร้างถนนจากเมืองอุดรไปเมืองกุมภวาปี เมืองร้อยเอ็ด เมืองยโสธรและเมืองอุบล แต่สยามไม่สามารถทำได้เนื่องจากขาดเครื่องมือสำหรับขุดเครื่องจักร ซึ่งเวลานั้นรัฐบาลฝรั่งเศสกำลังสร้างถนนจากเมืองวินห์ ผ่านบ้านนาเป้เพื่อเชื่อมต่อกับเมืองนครพนม และทำรถไฟจากเมืองทับฮับไปเมืองท่าแขก และจากบ้านนาเป้ ไปบ้านคำเกิด เมืองบริคันธ์ และเมืองเวียงจันทน์เพื่อดึงสินค้าให้ผ่านไปทางฝรั่งเศสแทนที่จะผ่านกรุงเทพฯ ซึ่งหากเส้นทางดังกล่าวแล้วเสร็จ ผลประโยชน์ของทางกรุงเทพฯ จะลดลง ดังนั้นพระยาราชเสนาจึงเสนอให้สร้างเส้นทางจากเมืองนครราชสีมาไปยังเมืองชายแดนริมแม่น้ำโขง โดยสร้างทางรถไฟจากเมืองนครราชสีมาไป

เมืองขอนแก่น เมืองหนองคาย เมืองอุบล และเมืองอุดร เพื่อความสะดวกในการปกครองและป้องกันไม่ให้สินค้าถูกขนส่งไปทางฝรั่งเศส (หจข. ร.7 ม.4.1/6)

ในปีเดียวกันนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสด็จตรวจราชการมณฑลอิสานและมณฑลนครราชสีมาโดยใช้เรือเมล์รับส่งของฝรั่งเศสเดินทางล่องแม่น้ำโขงจากเมืองนครพนม ไปเมืองธาตุพนมและเมืองหนองคาย ทรงทอดพระเนตรเกาะแก่งในแม่น้ำโขงที่มีปัญหาในการตกลงเขตแดนกับฝรั่งเศส พระองค์เสด็จเมืองเวียงจันทน์และพบว่าเมืองเวียงจันทน์ได้รับการพัฒนาอย่างมากจนไม่มีเมืองใดหัวเมืองลาวฝั่งขวาเทียบได้ยกเว้นเมืองนครราชสีมา นอกจากนี้ทรงตั้งข้อสังเกตว่าราษฎรลาวฝั่งซ้ายได้รับการดูแลจากชาวฝรั่งเศสและชาวเวียดนาม มีเพียงเจ้าเพชรราช น้องเขยเจ้าเมืองหลวงพระบางซึ่งจบการศึกษาต่างประเทศและสามารถพูดภาษาฝรั่งเศสได้คล่องเพียงผู้เดียวเท่านั้นที่ได้รับการยอมรับจากฝรั่งเศสโดยทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจการฝ่ายคนพื้นเมืองของมณฑล (หจข. สบ.2.47/69)

ต่อมา รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสมาประชุมที่กรุงเทพฯ เพื่อร่วมกันพัฒนาเส้นทางคมนาคมและการสื่อสาร (หจข. สบ.2.3/5) พระยาราชนกุล สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ พระศรีวิสารวาจา (เทียนเหลียง ฮุนตระกูล) ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างประเทศ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงใหญ่ ประจำแม่น้ำโขงและตัวแทนรัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสเรื่องธรรมนูญที่สยามและฝรั่งเศสตกลงใช้ร่วมกัน การปักปันเขตแดนและเขตปลอดทหาร 25 กิโลเมตร โดยทั้ง 2 ฝ่ายยังคงให้มีตำรวจภูธรประจำการและสามารถพกพาอาวุธได้เนื่องจากต้องร่วมกันปราบปรามการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อน การจัดตั้งด่านศุลกากรในพื้นที่ 25 กิโลเมตร และร่วมกันปรับแต่งแม่น้ำโขงให้สามารถเดินเรือขนาดใหญ่ได้ทุกฤดูกาล ที่ผ่านมาฝรั่งเศสระเบิดแก่งจำนวนมากเพื่อเปิดทางเดินเรือซึ่งสยามได้รับประโยชน์โดยอาศัยเรือกลไฟบรรทุกสินค้าในแม่น้ำโขง (หจข. สบ.2.42/124)

การที่ฝรั่งเศสขอความร่วมมือในการปรับปรุงการคมนาคมในแม่น้ำโขงจากสยาม ในทัศนะของสยามเห็นว่าฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีอุปสรรคในการพัฒนาการคมนาคมทางบก ในขณะที่สยามสามารถใช้ทั้งทางน้ำและทางบกโดยทางรถไฟสายเหนือและสายตะวันออกเฉียงเหนือจะช่วยให้การขนส่งสินค้าจากหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายได้มากจึงเป็นฝ่ายที่ได้รับผลประโยชน์มากกว่าฝรั่งเศส (หจข. สบ.2.42/139) ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2471 สยามและฝรั่งเศสได้ส่งตัวแทนร่วมกันปักปันเขตแดนแม่น้ำโขง (หจข. ร.7 ม.26.5/99) และร่วมกันจัดตั้งตำรวจน้ำในแม่น้ำโขง พ.ศ.2474 (หจข. สบ.2.42/171)

ในช่วงเวลานี้ รัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสได้จัดตั้งผู้แทนพลเมืองลาวและมีการเลือกตั้งกรรมการสภาชั่วคราว เช่น เจ้าราชดนัย (ยุ้ย) เป็นผู้แทนเมืองจำปาศักดิ์ ท้าวสุก เป็นตัวแทนเมืองตุลาคม ทิดเพ็งเป็นผู้แทนเมืองหลวงพระบาง ท้าวโพธิ์ทิต ผู้แทนเมืองสุวรรณเขต ฯลฯ โดยฝรั่งเศส

หวังให้ตัวแทนคนลาวเหล่านี้เป็นตัวเชื่อมโยงการปกครองของฝรั่งเศสกับราษฎรในพื้นที่ห่างไกล การนี้ มหาอำมาตย์ตรีพระยาอศุลยเดช สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดรนำรายงานการประชุมผู้แทนพลเมืองลาวครั้งที่ 4 พ.ศ. 2470 มายังกรุงเทพฯ ชนชั้นนำสยามให้ความสนใจกับเรื่องนี้มาก โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สำเนาและสั่งให้เสนาบดีทุกกระทรวงอ่าน การที่ฝรั่งเศสเปิดโอกาสให้มีการเลือกตั้งผู้แทนพลเมืองลาวในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอาจทำให้ราษฎรในหัวเมืองลาวฝั่งขวาต้องการเช่นนั้นบ้าง ซึ่งขณะนั้นรัฐบาลสยามยังไม่มีนโยบายให้ราษฎรเลือกตั้งผู้แทน

ในรายงานการประชุมผู้แทนพลเมืองลาวชี้ให้เห็นถึงบทบาทผู้แทนราษฎรลาวในการจัดการปกครองตนเอง เช่น การจัดเก็บเงินรัชชูปการ การจัดตั้งสถานพยาบาล การจัดตั้งโรงเรียน การศาล ฯลฯ ซึ่งฝรั่งเศสเองได้แสดงงบประมาณรายรับรายจ่ายให้ที่ประชุมรับทราบด้วย เมื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัติ อภิมนตรี ทอดพระเนตรรายงาน ทรงเห็นว่าการที่ฝรั่งเศสจัดตั้งผู้แทนพลเมืองลาวในครั้งนี้ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่ราษฎรลาวฝั่งซ้ายโดยตรงแต่เป็นผลพลอยได้จากเวียดนามมากกว่า และเชื่อว่าการจัดตั้งผู้แทนพลเมืองลาวในครั้งนี้ไม่น่าจะทำให้ราษฎรลาวและเวียดนามลดการต่อต้านฝรั่งเศสได้ ดังที่ว่า “...รัฐบาล (อินโดจีนฝรั่งเศส – ผู้วิจัย) จะบำบัดความไม่จงรักภักดีของญวนโดยใช้ *suggestions of Self government* เป็นยา ซึ่งน่าจะเป็นยาที่ผิดขนาน...” (หจช. ๑.7 ต.29/8)

นอกจากความสนใจในการจัดตั้งผู้แทนพลเมืองลาวแล้ว กรุงเทพฯ ยังสนใจการจัดระเบียบพระสงฆ์ด้วย เมื่อฝรั่งเศสออกกฎข้อบังคับลักษณะปกครองสงฆ์หัวเมืองลาวของฝรั่งเศส พ.ศ. 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยศึกษากฎข้อบังคับดังกล่าวและตรัสชมว่าเป็นกฎข้อบังคับที่ดีซึ่งจะช่วยกวดขันไม่ให้คนเหลวไหลมาบวชเป็นพระอาศัยผ้าเหลืองหากินจากนั้นทรงโปรดฯ ให้ส่งกฎข้อบังคับแก่เสนาบดีกระทรวงธรรมการและสมเด็จพระสังฆราช หลวงผดุงนิคมเขต ผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคาย ผู้แปลกฎข้อบังคับจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เห็นว่าฝรั่งเศสฉลาดที่เข้าใจดีว่าศาสนาที่ด้อยคมทำความสงบให้แก่บ้านเมือง และการออกกฎข้อบังคับนี้จะเป็นประโยชน์เนื่องจากศาสนาในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายเสื่อมลงทุกทีเพราะขาดพุทธศาสนูปถัมภกที่แท้จริง (หจช. ๑.7 ต.29/12) ในทัศนะของกรุงเทพฯ พุทธศาสนาของชาวลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีความเสื่อมทรามเพราะขาดผู้นำ ซึ่งหมายถึงกษัตริย์ที่มีอำนาจอย่างแท้จริงในการอุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนา

ในเดือนเมษายน – พฤษภาคม พ.ศ. 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอินโดจีนเพื่อทอดพระเนตรภูมิสถานและการปกครองของฝรั่งเศสซึ่งได้รับการต้อนรับอย่างดีจากรัฐบาลอินโดจีนของฝรั่งเศสในทุกเมือง แต่พระองค์ไม่ได้เสด็จหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำ

โขง (พหข. ร.7 บ.1.4/27) อาจเป็นเพราะหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้รับการพัฒนาน้อยกว่าเมืองท่าของเวียดนาม เช่น เมืองไซ่ง่อน เมืองเว้ เมืองดาลัด ฯลฯ ซึ่งอยู่ในกำหนดการเสด็จประพาสของพระองค์ หรืออาจเกิดจากการที่พระองค์ทรงทราบความเป็นไปในหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอย่างดีแล้วก็เป็นได้

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลสยามยังคงให้ความสำคัญกับพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เห็นได้จากการเดินทางไปเมืองเวียงจันทน์ของพระยาพหลพลพยุหเสนาใน พ.ศ. 2476 (พหข. ภอ.สบ.50/3) ซึ่งผู้วิจัยไม่พบเอกสารที่กล่าวถึงจุดประสงค์ในการเดินทางครั้งนี้

สรุป การรับรู้และทัศนคติของสยามที่มีต่อหัวเมืองลาวล้านนาหรือมณฑลพายัพ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคืออริบรู้ว่าราษฎรหัวเมืองลาวล้านนาไม่ใช่คนลาว แต่ยังคงขาดความจงรักภักดีต่อสยามเนื่องจากเป็นหัวเมืองที่เคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ามาเป็นเวลากว่า 200 ปี อีกทั้งมีกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ปะปนกัน เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้ปัญหาการขาดความเป็นเอกภาพของชาติปรากฏชัดขึ้น ทำให้สยามต้องเร่งส่งเสริมการศึกษาเพื่อลดล้างความเป็นลาวออกจากการรับรู้ของราษฎร และเร่งดูแลทุกข์สุขของราษฎรในฐานะที่เป็นพลเมืองส่วนหนึ่งของรัฐ รวมทั้งส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างกรุงเทพฯ และหัวเมืองลาวล้านนาให้มากยิ่งขึ้น

ในขณะที่กลุ่มคนลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง หรือมณฑลอิสาน มณฑลอุดร และมณฑลนครราชสีมา สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การรับรู้และทัศนคติที่มีต่อราษฎรกลุ่มนี้คือความกังวลต่อการก่อจลาจลในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เนื่องจากมีกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ คนเหล่านี้ยังคงรู้สึกผูกพันกับบ้านเกิดเมืองนอนของตนเองและไม่รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม ในขณะที่ราษฎรลาวส่วนใหญ่ซึ่งสยามนับว่าเป็นไทยไม่ได้สร้างความวุ่นวายในช่วงสงครามโลกแต่มีความจงรักภักดีต่อสยามอย่างมาก อย่างไรก็ตามชนชั้นนำสยามเห็นว่าราษฎรในมณฑลนี้มีปัญหาในการประกอบอาชีพเนื่องจากความแห้งแล้งและอุปสรรคทางด้านคมนาคมขนส่งซึ่งเป็นปัญหาต่อการพัฒนาประเทศ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การเสด็จประพาสมณฑลพายัพของพระองค์เป็นการเน้นย้ำให้บรรดาเจ้านายและราษฎรเข้าใจว่าอำนาจการปกครองสูงสุดอยู่ที่กษัตริย์สยามแต่เพียงผู้เดียว และทรงมีพระราชประสงค์สร้างความเป็นเอกชาติด้วยการลดภาพความเป็นลาวออกจากราษฎรมณฑลพายัพ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 วิธีการต่างๆ ที่รัฐบาลสยามได้พยายามสร้างการรับรู้ใหม่ว่าราษฎรในมณฑลพายัพไม่ใช่คนลาวดังที่เข้าใจกันมา ยังคงไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากมีข่าวว่าจังหวัดเชียงใหม่ภายใต้การ

นำของเจ้าแก้วนรรัฐอาจแยกตัวเป็นอิสระ และราษฎรทั่วไปยังคงมีความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างไทยและลาว

ในขณะที่การรับรู้และทัศนคติที่มีต่อหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงหรือมณฑลภาคอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ยอมรับว่าราษฎรเหล่านี้เป็นคนไทย แต่มีความล้มเหลวในด้านความเชื่อ การศึกษาและการประกอบอาชีพ ซึ่งในทัศนะของข้าราชการเห็นว่าภูมิภาคนี้ยังเสี่ยงต่อการเข้าแทรกแซงของฝรั่งเศส ในทางกลับกันราษฎรภาคอีสานเองรับรู้ได้ถึงความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างไทย (กรุงเทพฯ) และลาว (ภาคอีสาน) รวมถึงความรู้สึกว่าตนเองได้รับการดูถูกจากภูมิภาคอื่นๆ และเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจที่ภูมิภาคของตนไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกับภาคอื่น

ส่วนหัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง สยามและฝรั่งเศสได้ร่วมกันพัฒนาการค้า เส้นทางคมนาคม และปักปันเขตแดนให้มีความชัดเจนมากขึ้น การเสด็จประพาสอินโดจีนของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามและฝรั่งเศสดีขึ้นตามลำดับ จากกรณีที่ฝรั่งเศสเปิดโอกาสให้มีการเลือกตั้งผู้แทนพลเมืองเพื่อลดการต่อต้านจากชาวลาวและเวียดนาม ประกอบกับความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนซึ่งเกี่ยวข้องกับราษฎรทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งไม่เป็นผลดีต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม ทำให้สยามต้องเพิ่มความเอาใจใส่หัวเมืองลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขงมากขึ้น